

VERİMLİLİK KÜLTÜRÜNÜN YARATILMASINDA VE GELİŞTİRİLMESİNDE YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARININ İŞLEVLERİ

Prof. Dr. Cihan DURA*

GİRİŞ

Verimlilik kavramı akla, bilime, gerçeğe dayanır. O, bundan dolayı büyük bir güce ve evrensellik potansiyeline sahiptir. Sosyal ideoloji bakımından birbirinden en farklı toplumlarda bile, kendisini kabul ettirmesinin sebebi budur. Yine aynı nedenledir ki verimlilik kavramı; en liberalden en müdahaleci olana kadar, bütün iktisat teorilerinde ağırlık noktasını oluşturur. Bilimsel gerçeğin bir kriteri olması nedeniyle, mantıklı düşünen her insanın onu benimsemesi ve uygulaması gerekir. Demek ki o nerede ihmal edilmişse, orada akılcılık, gözlem ve muhakeme kısaca "gerçeği arama" kaygısı da yoktur.

Ne var ki bütün bu rasyonel ve bilimsel karakterine rağmen, verimlilik kavramının iktisat bilimine girişi bile çok yenidir. Somut gerçeklerden çok, hayâl ve ideolojilere yakınlık gösteren insanlığa -ne yazık ki onun da ancak bir kısmına- kendisini tedricen kabul ettirebilmiştir. Önce, sanayi devrimi 1850'lerde başladıktan sonra; bir yandan teknik ilerleme, diğer yandan bunun iş hayâtı ve üretim üzerindeki etkileri ciddi ve derin etüdlere tâbi tutulmadıkça, çağdaş bir iktisat biliminin oluşturulamayacağı anlaşılmıştır. Bununla beraber teknik ilerleme nosyonunun kendisi de bir yarım yüzyıl daha, izah edilmesi bir yana, bir terim olarak da pek az kullanılmıştır. Ancak XIX. yüzyılın sonlarına doğrudur ki kalitatif değerlendirmeler aşularak, kantitatif değerlendirmeler alanına geçilebilmiştir. Kantitatif araştırmalar, önce mühendisler tarafından tamamiyle teknik amaçlarla yapılmıştır. Bazı öncüler daha o zamandan, bir atelyede, bir endüstride, hattâ millet ölçeğinde çalışma faaliyetinin global sonuçlarını ölçmeyi düşünmüşlerse de Tylor'un, Stakanov'un etüdlerindeki analitik ölçmelere geçmek için 50 yılı aşkın bir süre beklemek gerekmiştir. Verimliliğin bir teknik ilerleme ölçüsü olarak sahneye çıkması ise, nisbeten çok kısa bir geçmişe sahiptir.

Verimlilik; çağımızın, en önemli iktisâdî ve sosyal sorunlarımızın anlaşılmasında kullanabileceğimiz en tesirli âletlerden biridir. O hem anlamayı hem aksiyonu mümkün

*Erciyes Üniversitesi İktisadî ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi.

kılar. Çağdaş toplumun bütün önemli problemleriyle yakından ilgilidir: Dünyanın iktisâdî, sosyal ve ekolojik dengesi, milletlerin ekonomik ve politik gücü, insanların satılma gücü ve hayat standartı, iktisâdî bunalımlar, yönetim ve teşkilatlanma, aktif nüfusun dağılımı, ortalama insan ömrü, çalışma süreleri, işsizlik, eğitim ve öğretim, vergileme, dış ticaret, işletmelerin başarısı, kısacası bütün hayatımız ve sorunlarımız verimlilikle şu veya bu ölçüde ilgilidir. İşte bu sebepten dolayıdır ki verimlilik dünyanın ileri ülkelerinde bir ideal, somut bir hedef olarak sürekli araştırma, konuşma ve uygulama konusu olur. O, A.B.D., Almanya, Japonya, gibi ülkelerde yalnız teknisyenlerin, mühendislerin, sendikacıların değil; aynı zamanda politikacıların, sosyologların, iktisatçıların sürekli kullandıkları, araştırdıkları, hâlâ daha iyi anlamaya çalıştıkları bir kavram hâline gelmiştir. İşletme veya toplum ölçeğinde şu veya bu seviyedeki lider veya yöneticiler; personeli veya vatandaşları, verimliliği sürekli arttırmaya teşvik ederler. Bu alanda sağlanan ilerlemeler övülür, hakkında yazılar yazılır, değerlendirmeler yapılır. Türkiye'de ise böylesine merkezî, stratejik, kader belirleyici olan verimlilik kavramının; ne aydınlar, ne hükümetler, ne yönetici kadrolar, ne de halkımız tarafından tam olarak benimsendiğini -gönül huzûruyla- söylemeye imkân yoktur. Bu hayâtî kavram; kalkınma, çok çalışma, üretimi artırma gibi gayet genel ifadeler arasında kaybolur gider. Oysa insan çok, fakat verimsiz çalışabilir; üretimi, verimsiz olarak arttırabilir.

O halde fert olarak içimizden her birini, toplum olarak da milletimizi güçlü ve zengin kılacak olan verimlilik bilgi ve sanayî, özellikle yeni nesillere nasıl tanıtılabilir, nasıl öğretebiliriz? Verimlilik düşünce ve davranışı topluma nasıl aşılabilir? Kısacası verimlilik kültürü nasıl yaratılabilir ve geliştirilebilir? Bir toplumdaki başlıca işlevleri; eğitim-öğretim, bilim-araştırma ve topluma hizmet fonksiyonları olan üniversiteler verimlilik kültürünün geliştirilmesine nasıl ve hangi katkılarda bulunabilirler? İşte çalışmamızın konusu ve amacı bu sorulara cevap aramaktan ibarettir.

Verimlilik hakkındaki görüşümüz, esas itibarıyla, C. Clark'ın hararetli bir tâkipçisi olan Fransız iktisatçısı Jen Fourastié'nin geliştirdiği verimlilik anlayışına¹ dayanmaktadır.

Çalışmada, önce, araştırma konumuzun üç temel kavramına; üniversitelerin işlevleri, verimlilik, verimlilik kültürü kavramlarına açıklık getirmek gerekiyordu. Bu nedenle ilk olarak üniversitelerin fonksiyonları, sonra sırasıyla verimlilik kavramı, bu kavramın önemi, verimlilik zihniyeti etüd edilmiş, bir "verimlilik kültürü kavramı" geliştirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu analizler sırasında, verimlilik bilgi ve sanayîyle üniversitelerin temel fonksiyonları arasında mevcut olan ilişkilerin tesbiti amacı da güdülmüştür. Son olarak da bu işlevlerin verimlilik kültürünün geliştirilmesinde nasıl kullanılacağına dair bâzı esaslara ve somut önerilere yer verilmiştir.

I- ÜNİVERSİTELERİN FONKSİYONLARI

İlk kuruldukları IX. yüzyıldan beri, üniversiteler önemli yapısal ve fonksiyonel değişikliklere uğramıştır. Temel fonksiyonları (işlevleri), başlangıçta eğitim ve öğretimden ibaret iken, XIX. yüzyıl başından itibaren önce bilim ve araştırma, sonra toplum hizmeti işlevlerini de yüklenmiştir. Ancak şu var ki "üniversite" terimi, farklı

¹Bkz.: J. Fourastié, *La Productivité*, P.U.F., Paris, 1968.

ülkelerde ve farklı dönemlerde değişik anlamlarda kullanılabilen bir terimdir.² Çünkü her dönem ve her ülke; üniversitelerden, içinde buldukları sosyal ve ekonomik şartların, siyasal ve kültürel özelemlerin, milli başarı ve başarısızlıkların oluşturduğu sorunları çözecek faaliyetler beklemiştir.

Dünyanın çeşitli ülkelerinde benimsenmiş olan üniversite kavramları günümüzde de tartışma konusu olmakta, her ülke bu kavramı kendi şartları içinde geliştirmekte; yeni fonksiyonlar belirleyerek, üniversitelerden bunları yerine getirmelerini beklemektedir. Demek ki üniversite kavramının kapsam ve içeriği konusunda, literatürde tam bir görüş birliğinin mevcut bulunmadığı ifade edilebilir. Bununla beraber araştırmamızın kavramsal çevresini oluşturmak üzere, konumuzun sınırları içinde yeterli sayılabilecek bir sınıflamaya da ihtiyacımız vardır. Bu amaçla S. Meray'ın bir makalesinde kullandığı³ üniversite kavram ve fonksiyonları gruplaması esas alınacaktır. Bu sınıflama şöyledir:

- Üniversite bir yetiştirme ortamıdır (üniversitenin eğitim ve öğretim fonksiyonu);
- Üniversite bir araştırmacılar topluluğudur (üniversitenin bilim ve araştırma fonksiyonu)
- Üniversite bir topluma hizmet kurumu, bir ilerleme ocağıdır (üniversitenin toplum hizmeti fonksiyonu);
- Üniversite bir entellektüel kalıptır;
- Üniversite bir üretim faktörüdür.

Bu çalışmada ilk üç fonksiyonun (öğretim, araştırma ve hizmet işlevlerinin) nazara alınması yeterli bulunduğundan, aşağıda sadece bu fonksiyonlar izah edilecektir.⁴

A. Üniversitenin Eğitim ve Öğretim Fonksiyonu

Bu fonksiyon, liberal formasyon ve insangücü yetiştirme başlıkları altında incelenebilir.

1. LIBERAL FORMASYON: İngiliz geleneğine dayanan, "üniversitenin bir yetiştirme ortamı olduğu" görüşüne göre, bir üniversitenin temel görevi; genel bir eğitimle sosyal seçkinleri yetiştirmektir. Bir üniversite, esas itibariyle bilginin sürekliliğini, bir nesilden diğerine aktarılmasını sağlayacaktır. Daha açık bir ifadeyle esas amacı; belirli alanlarda uzmanlık kazandırmaktan çok, iyi öğretim elemanları vasıtasıyla gençlerin kişiliğini geliştirmek, onları düşünmeğe sevk etmek yani onlara "liberal bir formasyon" kazandırmak olacaktır. Üniversite öğrencileri, mevcut insan bilgilerini tümüyle kavrayacak, çeşitli bilimler ve bilim dalları arasındaki ilişkileri görebilecek, üniversite dışında çeşitli alan ve mesleklerde yetişmiş olanları yönetebilecek tarzda yetiştirilecektir. Bu son hedef yeni kaynaklarda "gençleri geleceğin toplum liderliği rollerine hazırlama, toplumun geleceğinin oluşturulmasında araştırma bulgularını başarıyla kullanabilecek toplum liderleri yetiştirme" gibi ifadelerle karşımıza çıkar.

²Bkz.: Y. Kavak, *Kalkınmada Öncelikli Yörelerdeki Yüksek Öğretim Kurumlarının Çevreye Dönük Faaliyetleri*, Ank., 1990, s. 18. vd.

³S. Meray, "Üniversite Kavramları ve Modelleri," A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Mart 1971.

⁴Sırasıyla Fransa ve eski Sovyetler Birliği'ne âit olan, son iki üniversite anlayışı için bkz.: Ibid.

Liberal eğitim; okuma, tartışma ve düşünme yoluyla zekâyı işler, entellektüel gelişme sağlar, bilgileri artırır ve kişiliği geliştirir. Bu formasyondan; öğrencilere, geniş bir bilgi hazinesinin yanısıra, işlenmiş bir zekâ, ince zevkler, dürüstlük, adalet duygusu, dengeli düşünme, soylu ve ince davranışlar kazandırması beklenir.

Üniversitelerin öğrencilere "liberal bir formasyon" kazandırma fonksiyonu (işlevi), bir üniversitenin başlıca görevlerinden biri olarak genellikle benimsenmiştir.⁵

2. UZMAN İNSANGÜCÜ YETİŞTİRME: Çağımızın gelişmeleri; üniversitelerin eğitim-öğretim işlevine, zamanla yeni bir görev daha eklemiştir: Başta hızla ileri sanayi toplumları hâline gelen ülkeler olmak üzere, dünyâ milletlerinin sosyal yapısı ve gelişmesi gittikçe daha karmaşık ve bilimsel bir karakter kazandıkça, toplumlar da gittikçe artan sayıda uzman insangücüne ihtiyaç duymaya başlamıştır. İşte bu uzmanların yetiştirilmesi görevi de, büyük ölçüde üniversiteler tarafından üstlenilmiştir. Böylece bilgi kazanma ve kişiliği yetiştirme ocağı olan üniversiteler; aynı zamanda, teknik ve meslekî bilgi vererek, gençleri belirli alanlarda uzmanlaştıran kurumlar hâline dönüşmüştür.

B. Üniversitenin Bilim ve Araştırma Fonksiyonu

Üniversitelerin, eğitim ve öğretim görevini de aşan ölçüde bir "bilim ve araştırma fonksiyonu" olduğu görüşü, XIX. yüzyılın ilk yarısında Almanya'da savunulmuş ve geliştirilmiştir. Bu görüş aynı yüzyılın ikinci yarısında İngiltere ve A.B.D. üniversitelerinde kabul görmüş, böylece lisans-üstü eğitim ve öğretim faaliyetleri de önem kazanmaya başlamıştır. Bir üniversitenin bilim ve araştırma fonksiyonunun unsur ve şartları; gerçeği araştırma ve objektif eleştiri, akademik özgürlük, katımlı araştırma ve mesleğe dâimâ en iyilerin alınmasıdır.

1. GERÇEĞİ ARAŞTIRMA VE OBJEKTİF ELEŞTİRİ: Bu görüşe göre insanlığın temel amacı; gerçeğe yönelmek, gerçeği araştırmak, gerçeği öğrenmektir. Fert veya toplum olarak insanlık, ancak gerçek sâyesinde varlığını sürdürebilir. Bu nedendir ki gerçek; hem bir hak hem de bir ideal olarak, her alanda ve her doğrultuda, her türlü baskıdan uzak bir şekilde sürekli araştırılmalıdır. Bunun için de insanların, gerçeği özgürce araştırabilecekleri bir yer, bir kurum oluşturulması gerekir. Gençler orada tecrübelilerin yanında bu işin yollarını öğreneceklerdir. İşte bu yer veya topluluk, bu görüşe göre, üniversite olacaktır. Demek ki üniversitelerin diğer bir fonksiyonu da gerçeği araştırmaktır; temel bilimsel araştırmalar ve geçmişin objektif eleştirisini yapmaktır.

2. ÖZGÜRLÜK, KATILIM VE EN İYİLERİ SEÇME: Bilim ve araştırma fonksiyonunun yerine getirilebilmesi; bilginin bütünlüğünün, öğretimle araştırma arasında sıkı bir ilişki bulunduğunun bilincinde olunmasına bağlıdır. Araştırmalar tam bir özgürlük içinde yürütülecektir. Üniversite öğrencileri aynı zamanda araştırma sürecine de katılacaklar ve bir "usta"nın yanında çalışmaları için, bilimsel metod ve davranışları öğreneceklerdir. Demek ki hedef, öğrencileri bir bilim ve araştırma iklimi içinde yetiştirmektir. Bu fonksiyonun dayanağı, "ancak araştırmacının öğretebileceği" düşüncesidir. Üniversiteler meslek adamı yetiştirmeğe yönelmiş olsa bile; asıl önemli

⁵Ibid. Ayrıca bkz.: Y. Kavak, op. cit. s. 21.

olan, bilimsel davranışı geliştirme, bilimsel davranışa öncelik tanımaktır. Çünkü uygulamada yenilik getirecek olanlar, toplumu daha ileriye götürecek olanlar; bilimsel araştırma yeteneğini kazanmış olan gençler olacaktır.

Üniversitelerin, bilim ve araştırma fonksiyonunu tam olarak yerine getirebilmelerinin bir şartı da, araştırmacı olarak dâimâ en iyilerin seçilmesidir. Çünkü milletin beklediği, kendisine her nesilden "maddi kazançtan çok, bilim ve araştırma idealini benimsemiş bir entellektüel aristokrasi"nin kazandırılmasıdır.⁶ Bu fonksiyonun temel dayanaklarından biri de öğretim ve öğrenme özgürlüğüdür. Öğretim elemanı özgür bir araştırmacı olarak konularını serbestçe belirleyecek, öğrenciler de öğrenimlerini sorumluluk içinde serbestçe tamamlayacaklardır. Bu nitelikte bir akademik özgürlük siyasal iktidardan bağımsızdır. Eğer bir devlet gerçeğin araştırılmasına değer veriyorsa, akademik özgürlüğe de değer verecek, saygı gösterecektir.

C. Üniversitenin Toplum Hizmeti Fonksiyonu

XX. yüzyıla birlikte üniversitelerin işlevleri arasına toplumun ilerlemesine ve ülke sorunlarının çözümüne katkıda bulunma, kısa bir deyişle "topluma hizmet" fonksiyonu da katılmıştır. Bu görüş önce A.B.D.'nde benimsenmiş, sonra başka ülkelerde de uygulama alanı bulmuştur. Toplum hizmeti fonksiyonu çerçevesinde yükseköğretim ülke saatinde yaygınlaştırılmış ve bu kurumların ülke ihtiyaçlarına cevap verme sorumluluğu kanûnî esaslara bağlanmıştır.⁷

1. TOPLUM-ÜNİVERSİTE ETKİLEŞİMİ: Bu görüş "toplumun bilimi, bilimin de toplum hayatını etkilediği" düşüncesine dayanır. Üniversiteler, bu etkileşim ortamı içinde meydana gelen ilerletici, geliştirici ve yönlendirici faaliyetlerin birleştiği en etkili çevrelerden biridir. Şüphesiz öğretim yapmanın, bilim ve araştırmayı geliştirmenin de büyük değeri vardır; ancak üniversite aynı zamanda pratiğe yönelmek, insana ve topluma fayda sağlamak, sosyal gelişmeye katkıda bulunmak zorundadır. Entellektüel faaliyet, pratik hayattan ayırmak yanlıştır. O halde üniversitenin bir fonksiyonu da düşünme (teori) ile pratiği (uygulamayı) bağdaştırmak, düşünen insanla "yapıcı" insanı aynı kişide birleştirmek veya bu vasıflara ayrı ayrı sahip olan yeterli sayıda gençler yetiştirmektir.

2. TOPLUMLA İLGİLENME VE KAMU LİDERLİĞİ: Anlaşıyor ki üniversitelerin, öğretim ve araştırma fonksiyonlarından başka, ait oldukları toplumun güncel sorunlarına eğilmeleri, bunlara çözüm yolları bulmaları, toplumun iktisadî ve sosyal ilerlemesine katkıda bulunmaları gerekmektedir. Yükseköğretim kurumlarının bu fonksiyon çerçevesindeki görevleri; kamu liderliği (toplumu ve ekonomiyi yönlendirme, sosyal rol ve imkânların dağılımını etkileme, millî politika modelleri oluşturma, sosyal ve moral eleştirilerde bulunma), beşerî ve toplumsal konuları araştırma, yöreye hizmet (çevreye hizmet verme, çevreyi etkileme, gelişmeyi uyarma) hükümete yardımcı olma, danışmanlık gibi şekiller alır. Üniversiteler, bu fonksiyonun bir gereği olarak, araştırmalarını önemli ölçüde toplumsal konu ve sorunlara yöneltecektir. Başka bir

⁶Bu kesim, günümüzün bilgi toplumlarında, meslekî ve teknik personelle birlikte bilgi sınıfının bir bölümünü oluşturur; bkz.: C. Dura, Bilgi Toplumu, Ank., 1990, s. 150 vd.

⁷Y. Kavak, op. cit., s. 20.

deyişle bunlar üniversitelerin ders ve araştırma programlarının en etkili belirleyicilerinden biri olacaktır.

Yükseğretim kurumlarının, insan ve topluma yukarıda özetlediğimiz üç fonksiyon çerçevesinde hizmet verdiklerini kabul ettiğimize göre, verimlilik kültürünün yaratılıp geliştirilmesini de yine aynı fonksiyonlar çerçevesinde sağlamaları gerekecektir. Başka bir deyişle, üniversiteler işlevlerinde bu hedefe yönelik anlayış ve uygulama değişiklikleri yapacaklardır. O halde analiz ettiğimizi verimlilik olgusu ve kültürü ile bu üç fonksiyon arasındaki kavuşum noktalarına doğru yönlendirmemiz gerekir. Böyle bir yaklaşım, doğal olarak, önce verimlilik kavramından ne anladığımızın ortaya konmasına lüzum gösterir. Böylece dünyanın ve dünyâ milletlerinin kaderini sizin bu stratejik olgunun; bir yandan mahiyeti, önemi ve başlıca belirleyicileri izah edilirken, diğer yandan üniversitelerin fonksiyonları ile verimlilik kültürü arasındaki başlıca temas noktaları -yeri geldikçe- ışığa çıkarılmış olacaktır.

II. VERİMLİLİK KAVRAMI

Çağdaş dünyânın ekonomik gelişme, iktisâdî bunalımlar, fiyat istikrarsızlığı ve enflasyon, işçi sınıfının hayat seviyesi, kırdan şehirlere göç, çalışma sürelerinin azalması gibi en önemli ve ilgi çekici olguları, yakın zamana kadar, birbirinden bağımsız ve güçlülükle izah edilebilir fenomenler olarak kabul ediliyordu. Oysa artık günümüzde anlaşılmıştır ki bütün bunlar hep aynı bir sebebin, şu veya bu ölçüde doğrudan ve otomatik sonuçlarından başka bir şey değildir. Bu sebep, teknik ilerlemedir. Teknik ilerleme, toplum hayatı üzerinde son derece kapsamlı ve çok çeşitli etkiler yapmaktadır. Verimlilik, işte bu dünyâyı sarsan olgunun göstergesidir.

Verimlilik, insan ve toplumun hemen her faaliyetinde, şu veya bu şekil altında karşımıza çıkar. Bununla beraber onun iktisâdî tanımları üzerinde çok daha fazla durulur.

A. Verimliliğin Geniş Anlamı

Teknoloji olgusu, sanıldığından çok daha geniş bir alanı, insan ve toplumun hemen bütün faaliyetlerini kapsar. Bu takdirde teknoloji; yalnız üretilen mallar, üretimde kullanılan makina ve emekle değil, aynı zamanda bir milletin sosyal, kültürel ve psikolojik bütün varlığıyla ilgili olacaktır. O halde bir üretim, imâlat veya inşaat tekniğinin yanısıra muhasebe, yönetim, öğretim, araştırma teknikleri, zaman ve hareket etüdüleri, yöneylem araştırmaları, doğrusal programlama,... gibi tekniklerden söz edilebilecektir. Denilebilir ki teknik ilerleme insanî olan hemen her şeyle ilgili olduğu için, verimlilik de hemen her eylem ve faaliyetimizle yakından ilgilidir. Bir başka deyişle nerede bir insan faaliyeti varsa orada bir teknik, nerede bir teknik varsa orada verimlilik vardır.

Bir olgu olarak verimliliğin en genel tanımı, kanımızca şöyle yapılabilir: Kantite ve kalite olarak en fazla amaca, en az vasıta ile ulaşmak verimliliktir. Demek ki verimlilik bir karşılaştırmadan, vasıta/amaç karşılaştırmasından doğuyor. Faaliyetin türüne göre bu karşılaştırma; girdi/çıkıtı, faktör/üretim, kaynak/hasıla, maliyet/kazanç (kâr), harcama/fayda, çaba/netice,... gibi şekillere bürünmektedir.

B. Verimliliğin İktisâdî Anlamı

1. FAKTÖR/ÜRETİM KARŞILAŞTIRMASI: Verimliliğin iktisâdî tanımında; yalnız, genellikle heterojen olan bir üretim değil, aynı zamanda bütünüyle kavranması dâimâ zor olan üretim faktörlerini hesaba katmak gerekir. Üretim değer olarak değil, fizikî miktar olarak alınacaktır. Üretim, duruma göre; basit bir işleme, bir fabrikayla, bir sektörle veya bütün bir millî ekonomiyle ilgili olabilir.

Bir ölçme aracı olarak verimlilik, basit bir orandan ibarettir. Bu oranın payında etüd konusu üretimin fizikî miktarı, paydasında bu üretim için gerekli faktörler yer alır. Oran bu şekliyle birim faktör başına üretimi, tersi itibarıyla de birim üretim başına faktör kullanımını gösterir.

Verimlilik, paydada yer alan üretim faktörünün türüne göre; sermayenin, emeğin, hammaddelerin, hattâ -bize göre- teknik bilginin veya sosyo-kültürel ortamın verimliliği gibi şekiller alır.

2. EMEK VERİMLİLİĞİ: Bunlardan emeğin verimliliği kavramı; üretim, enflasyon, satınalma gücü, aktif nüfus, işsizlik sorunları gibi temel problemlerle yakın ve kuvvetli bağlantıları nedeniyle, aksiyon ve bilim adamlarının daha çok ilgisini çekmiştir.

Emek verimliliği üretim miktarı çalışma süresine oranlanarak hesaplanır. Burada ölçülen; iş gücünün yaptığı çaba değil, işgücü kullanımının genel tesirliliğidir. Çünkü verimlilik birbirinden farklı, fakat birbirine sınıksız bağlı olan çok sayıda faktörün ortak etkilerinin bir sonucudur. Başka bir deyişle kullanılan makina ve teçhizatın miktar ve kalitesi, teknik iyileşme, yönetimin etkililik derecesi, girdi tedariki, meslekî kapasite, işgörenlerin gayretü gibi pekçok faktörün ortak etkileri söz konusudur.

3. VERİMLİLİK KARŞILAŞTIRILMALARI: İki farklı dönemde veya iki ayrı ülke veya bölgede, bir işletmenin, bir sektörün, bir milletin elde ettiği sonuçlar diğerininki ile karşılaştırılarak nisbî verimlilik farkları hesaplanabilir. Bu tür karşılaştırmaların amacı; bir başka sonuca kıyasla, bir üretim biriminin verimlilik durumunu belirlemek, bunun derin sebeplerini tesbit ve analiz etmek ve durumunu iyileştirme çarelerini aramaktır.

Verimliliğin ölçülmesi ve sebep analizleri; bir ülke, bir sektör veya bir işletmenin üretimini, işgücü ihtiyacını, rekabet potansiyelini, yönetimin etkinliğini,... değerlendirme amacıyla kullanılmaktadır.

C. Üretim, Maliyet ve Verimlilik

Verimlilik kavramı, kendisinden önce mevcut olan iki kavramdan tedricen doğmuştur.⁸

1. ÜRETİM: Bu kavramlardan birincisi üretim kavramıdır. Günümüzde bu kavramın, bir ülkenin yönetiminden sorumlu insanlar tarafından az çok bilindiği kabul

⁸J. Fourastié, op. cit., s. 84 vd.

edilebilir. Üretim her zaman iktisâdî hayâtın temellerinden biri olarak görülmüşse de, bir nosyon olarak genellikle çok soyut kalmıştır. Buna çarpıcı bir örnek üretimin hep bâzı genel kurallarından; tarım, sanayi, hizmet gibi üretim sektörlerinden, üretim teknikleri etüd edilmeksizin, bahsedilmesi gösterilebilir.

a) Üretim-Tüketim İlişkisi: Daha da önemlisi, üretimle tüketim arasında doğrudan doğruya mevcut olan ilişki çok defa dikkatten kaçır. Oysa üretilmeyen tüketilmesi mümkün değildir. Bu, basit bir gerçektir ama verimlilik bakımından son derecede önemlidir.

İnsanlar tüketime koşarak, fakat üretime nazlanarak yönelirler. Parasal ücret haddiyle birlikte satılma gücünün de artırılmasını; dahası, çalışma sürelerinin de azaltulmasını beklerler. Bu çelişkinin kaynağı, tüketilen malların kişisel olarak üretilmeyişiştir. Tolpumsal realiteyi bizden gizleyen, üretimle kişisel tüketim arasındaki bu ayrılıktır. Oysa iktisâdî olgular arasında öyle bir "bağlılaşım" vardır ki bir sektörde işler kötü gidince, bütün bir ekonominin verimliliği azalır. Görünüşe göre toplumun hayat seviyesi üzerinde kimsenin bir etkisi yoktur. Yine görünüşe göre, içimizden herhangi biri başkaları zarar görmeyecek şekilde çalışmalarını durdurabilir, azaltabilir veya iş kalitesini düşürebilir. Üstelik aynı maaş veya ücreti aldığı sürece, bundan zarar görmeyeceğini sanır. Oysa gerçek bu değildir: Çünkü onun üretmediği, artık tüketilemeyecektir; o üretimini kustuğu için, bütün bir milletin hayat seviyesi düşmüş olacaktır.

b) Hizmet Sektörünün Önemi: Günümüzün ileri derecede sanayileşmiş toplumlarında; idarî, ticarî, sağlıkla ilgili sektörler, ulaştırma, bilim ve araştırma sektörleri gitükçe hızlanan bir gelişmeye sahne olmaktadır. Şu bir gerçektir ki fizikî mal üreticilerine, bundan 100-200 yıl öncekinden çok daha fazla mal üretme imkânını bu sektörler sağlamaktadır. Fizikî mal üreten sektörlerde (tarımda ve sanayide); hizmet sektöründe gerçekleştirilen idarî, hukûkî, bilimsel, sayısal uzun çalışmalar ve etüdlr sayesinde ki verimlilik artırılabilir.

Hizmet faaliyetleri ilk bakışta temel üretimle ilgisiz gibi görünür; oysa tarım ve sanayi üretiminin vazgeçilmez şartıdır. Bunun en açık kanıtlarından biri, yüksek verimlilik seviyelerine ulaşmış ülkelerde aynı zamanda çok büyük sayılarda, "beyaz yakalılar" adı verilen bilim adamları, serbest meslek sahipleri, yöneticiler, idare, ticaret ve satış personelinin çalıştırılmasıdır. Nitekim A.B.D.'nde 1900 yılında sadece 5.5 milyon olan "beyaz yakalı" çalışanlar sayısı, altı katın üzerine çıkarak, 1968'de 35.6 milyon kişiye, toplam işgücü içindeki oranı da % 17.6'dan % 46.7'ye yükselmiştir. Fransa'da (1968) aynı oran 31.5'dir.⁹

Bugün dünyada öyle ülkeler vardır ki çalışanların dörtte üçünden fazlası fizikî mal üreticisidir ve çok muhtemeldir ki bunların pek azı okuma-yazma bilir. Buna karşılık A.B.D., İngiltere gibi ülkelerde bu oran % 35'i geçmez.¹⁰ İlk bakışta üretim gücünün birinci grup ülkede daha fazla olduğu sanılır; oysa durum bunun tam tersidir. J. Fourastié

⁹Bu oran 1980 Türkiye'sinde % 12.7 idi; bkz.: C. Dura, op. cit., s. 72 vd.

¹⁰1985 Türkiye'sinde aynı oran % 75'di; Ibid., s. 67.

bu gözlemin verimlilik bakımından ifade ettiği derin anlamı şu seviyeli cümleyle özetler: "patates üretimi, daha fazla ve daha kaliteli, ancak okuyup yazarak yapılabilir"¹¹

Bütün bu nedenlerden dolayıdır ki doğrudan doğruya üretim nosyonunun kendisi, son yarım yüzyıldır çok önemli bir evrime sahne olmuştur. Bu kavram, bir yandan ekonomide sektörel üretimler arasındaki "bağlılaşım", diğer yandan bütünüyle entellektüel bir üretimin fizikî mal üretimi üzerindeki etkileri gösterilerek, daha somut bir hâle getirilmiştir. Bunun yanısıra üretimle tüketim arasındaki sıkı etkileşim de daha net bir şekilde gözler önüne serilmiştir: Nerede ve ne zaman olursa olsun; üretim durakladığı veya azaldığı zaman, saunalma gücü de zorunlu olarak duraklayacak veya azalacaktır.

2. MALİYET: Verimlilik bilincinin oluşmasında rol oynayan ikinci nosyon, maloluş fiyatı kavramıdır. Maloluş fiyatını hesaplama usüllerinin yayılmasını sağlayan faktör ise teknik ilerlemedir.

a) Teknik İlerlemede Yavaşlık: Teknik ilerleme XX. yüzyıla girmeden önce de mevcut olmasına rağmen, bu ilerlemeler günümüzde olduğu gibi, sürekli ve şiddetli sarsıntılar doğurmamıştı. Teknik ilerlemeler çok yavaş olduğu için; satış fiyatları, maliyet hesaplanmaksızın, piyasadaki ortalama fiyatlara göre hesaplanıyordu. İşletmeler yılda bir defa çıkardıkları kâr-zarar hesabına dayanarak, iyi bir şekilde çalışıp çalışmadıklarını, kârlı olup olmadıklarını anlamaya çalışıyorlardı. Üretim tekniklerindeki yavaş ilerlemeler nedeniyle, satış fiyatları bir yıldan diğerine çok az değişiyordu. Bu nedenle bir önceki yılda iyi sonuçlar alınmışsa, mevcut yılda da kârlı çıkma şansının yüksek olduğuna inanılıyordu.

b) Teknik İlerleme: XX. yüzyılla birlikte durum tamamen değişmiştir. Bu tarihten itibaren bir yandan birçok yeni teknolojik buluş bomba gibi birbiri ardınca patlarken, bir yandan da yepyeni bir toplumun, teknoloji toplumunun temelleri yükselmeye başlamıştır. Bu dönüşüm derhal satış fiyatlarını etkilemiştir. Artık sık sık değişen, sıçramalar ve düşüşler gösteren, çok istikrarsız fiyatlar karşısında bulunan firmalar, yılda bir başvurdukları bir göstergeyle yetinemezlerdi. Çünkü kâr-zarar hesabı hem çok uzun vâdede bilgi sağlıyor, hem de yeteri kadar hassas değildi. O halde daha elverişli bir âlete ihtiyaç vardı. Maloluş fiyatı kavramı, yavaş yavaş işte bu ihtiyaçtan doğmuştur.

3. SENTEZ: Verimlilik bilincinin ağır ağır oluşmasını sağlayan bu iki olgudan birincisi daha ziyâde kolektif bir karaktere sahiptir; çünkü asıl anlamını ve önemini millî ölçekte gösterir. Buna karşılık diğeri mikro ölçekte belirir, ferdî bir karaktere sahiptir.

Verimlilik fikrinin temelinde, biri kolektif diğeri ferdî bu iki optik bulunur. Verimlilik kavramı bu iki nosyonun bir sentezi olarak doğmuştur. İnsan dikkatini hem kolektif boyuta, hem de ferdî boyuta yönelmiştir.

Maloluş fiyatı; üretimin, bu üretim için gerekli faktörlerin her biri için ölçülmesini zorunlu kılar. O halde birim üretimin maliyetini ifade eder. Verimlilik kullanılan faktör başına üretim olduğuna göre, maloluş fiyatı da bir verimlilik göstergesi olmaktadır. İnsanoglunun zihnine, üretimle bu üretimi elde etmek için kullanılan faktörü

¹¹J. Fourastié, op. cit., s. 87.

karşılaştırma fikri, işte böyle yerleşmiştir. Bu temel fikirlerden hareketle, zamanla somut üretim faktörleri için de verimlilik kavramları oluşturulmuştur.

D. Verimlilik Kavramları ve Üniversiteler

Verimlilik kavramı hakkında yukarıda yaptığımız açıklamalar üzerinde biraz düşününce; bu kavramla bütün yükseköğretim kurumlarının ilgilenmesi gerektiği, ancak bunun beşerî ve sosyal bilimler alanında ayrı bir önem kazandığı, verimlilik bilincinin ihtiyaç eğilimiyle bağlantısı olduğu anlaşılmaktadır. Bundan başka verimliliğin bir kontrol âleti olması ve ahlâkî yönlerinin bulunması da, onunla yükseköğretim kurumlarının fonksiyonları arasında bağlar bulunduğu göstermektedir.

1. GLOBAL YAKLAŞIM: Teknoloji ve verimlilik insan ve toplumun hemen bütün faaliyetlerinde kendini gösterdiğine göre, üniversiteler, verimlilik kavramıyla ilgili tüm faaliyetlerini, yalnız bu kavramla yakından ilgili fen, sosyal ve idâri bilimler öğretimiyle görevli kurumlarında ve belirli fonksiyonlar bakımından değil, bütün kurumlarında, bütün fonksiyonlarıyla ve bütün topluma hitap edecek şekilde yürütmelidir.

2. BEŞERÎ VE SOSYAL BİLİMLER: Modern ekonomilerde tarım ve sanayi sektörlerinde verimliliğin artırılması, ancak hizmet sektöründe gerçekleştirilen uzun çalışmalar ve etüdler sayesinde mümkün olmaktadır. Türkiye'de hizmet üretimi, bir üretim türü olarak, yeteri kadar anlaşılammıştır. Oysa verimliliğin iki unsurundan biri olan üretimin anlaşılması buna bağlıdır. O halde bu noksanlığın giderilmesinde, beşerî ve sosyal bilimler eğitimi veren yükseköğretim kurumlarına önemli görevler düşmektedir.

3. VERİMLİLİK VE İHTİYAÇ: Verimlilik kavramı, teknik ilerlemeden; daha doğrusu bunun insan ve toplum yaşayışında doğurduğu sarsıntılardan, sorun ve ihtiyaçlardan kaynaklanmıştır. Demek ki üniversiteler verimlilik kültürünü geliştirme görevlerini yerine getirirken, özellikle bu "ihtiyaç" unsuru üzerinde durmalı; verimlilikle insan ve toplum sorunları arasındaki bağlara dikkatini çevirmelidir.

4. VERİMLİLİK BİR KONTROL ÂLETİDİR: Bir ülkenin; iktisâdî gelişme, yönetim, uluslararası rekabet gibi son derece önemli açılardan başarılarını değerlendirmek için, verimlilik karşılaştırmaları yapılır. Öte yandan üniversiteler; topluma hizmet fonksiyonlarının bir gereği olarak, toplumu ve ekonomiyi yönlendirmek, sosyal ve moral eleştirilerde bulunmak ve çevreyi etkilemekle görevlidir. O halde üniversitelerin bu amaçla ve ısrarla kullanacakları en hassas ve tesirli âlet, elbette verimlilik olacaktır.

Üniversiteler, gençleri toplum liderliği rollerine hazırlamakla, onlara dürüst, eleştirici ve uygulamacı bir karakter kazandırmakla da görevlidir. İşte bu fonksiyonun yerine getirilmesi de geleceğin yöneticilerinin eline, son derece hassas bir kontrol âletinin verilmesine bağlıdır. Bu âlet verimlilik bilgisi, verimlilik sanatıdır.

5. VERİMLİLİK BİR AHLÂKTIR: Verimlilik kavramı, hayâta ve olgulara hem kolektif hem ferdî açıdan bakılmasını gerektirir; "ancak üreten, tüketir" ilkesini içerir. Demek ki bir bilim değil, aynı zamanda bir ahlâk kuralıdır. Öte yandan yükseköğretim kurumları; liberal formasyon işlevleri çerçevesinde, öğrencilere dürüstlük, adalet duygusu, dengeli düşünme, soylu davranışlar aşılama görevlidir. O halde bu

kurumların, hedeflerine ulaşmasını sağlayacak en etkili araçlardan biri elbette verimlilik kavramı olacaktır.

III. VERİMLİLİĞİN ÖNEMİ

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, verimlilik olgusu çağımızın belli başlı sosyal ve iktisâdî sorunlarıyla yakından ilgilidir. Bu çalışmanın amacı, verimlilik kültürünün geliştirilmesinde üniversitelerin işlevlerini incelemek olduğuna göre; bu sorunların bütünüyle ele alınması elbette söz konusu olamaz. Ancak verimlilik olgusu öyle önemli olguların doğmasına sebep olmaktadır ki bunların kısa da olsa etüdü, analizlerimiz bakımından bize büyük faydalar sağlayacaktır. Bunlar sırasıyla satınalma gücü problemi ile iktisâdî yapı değişimleridir.

A. Satınalma Gücü Problemi

Maaş ve ücretlilerin satınalma gücü problemi, çağımızda, dünyânın bütün ülkelerinin en ciddi sorunlarından biridir. Bu önem önce iktisâdîdir: Çünkü insanların ve milletlerin refahı ve yoksulluğu ona bağlıdır. Bu önem, ikinci olarak, toplumsaldır: Çünkü sendikal taleplerin en temel dayanağıdır. Enflasyon, fiyat istikrarsızlığı yani satınalma gücü sorunları grevlere ve ayaklanmalara kadar varan sosyal gerilemelerin başlıca sebebi olmuştur.

1. BİR YANILMA: İnsanların çoğu satınalma gücünün dâimâ ücret seviyesine bağlı olduğunu, gelir arttıkça tüketim imkânlarının da mutlaka artacağını sanır. Bu önerme ferdi ölçekte doğru olabilir; fakat toplum ölçüğünde yanlıştır. Bunun bir yanılma olduğunu göstermek zor değildir: Çünkü bir işgörenin (işçi ve memurun) satınalma gücü iki katına, eğer diğer işgörenlerin geliri de katlanmamışsa, çıkarılabilir. Bu gerçek, satınalma gücünün ücret ve maaşları oluşturan para ünitesi miktarından tamamen bağımsız olduğunu gösterir. O halde satınalma gücünü hangi faktörler belirler? Aynı kategoriden işgörenlerin satınalma güçlerinin hissedilir ölçüde farklı bulunduğu iki ülke veya iki dönem karşılaştırıldığı zaman; zengin ülkelerde mevcut olan, buna karşılık fakir ülkelerde daha az bulunan bazı değişken veya sebepler olmalıdır. Acaba bunlar neler olabilir?

2. MEKANDA FARKLILIK: Yaygın bir inanışa göre zengin bir toplumun satınalma gücü, her tür tüketim (her mal ve hizmet) bakımından yoksul bir toplumdunkine kıyasla daha fazladır. Oysa araştırmalar bu inanışın doğru olmadığını göstermiştir. Açıkça ortaya konmuştur ki, işgörenler dünyanın her ülkesinde bazı tüketimler bakımından ya birbirinin aynı veya birbirine çok yakın satınalma gücüne sahiptir; buna karşılık diğer bazı tüketimler bakımından 1'den 50'ye kadar varan farklılıklar karşındadır. Acaba bu farklılık hangi faktörlerden kaynaklanıyor? Soruya, ancak malların üretim süreleri karşılaştırıldığı zaman, tatmin edici bir cevap verilebilmiştir.

a) Üretim Tekniği: Etüdlere göstermiştir ki malların üretim süreleri aynı olduğu zaman, satınalma güçleri de aynı olmaktadır. Buna karşılık üretim için gerekli zaman farklılaştıkça, satınalma güçleri de farklılaşmaktadır. Bunun yanısıra, bir malın üretim süresinin hemen hemen aynı olduğu ülkelerde; üretim teknolojilerinin, kullanılan makine-teçhizatın da aynı olduğu farkedilmiştir. Böylece anlaşılmıştır ki, dünyanın hangi ülkesinde olursa olsun, üretim teknikleri aynı olan mallar hep aynı satınalma gücüne

imkân tanımaktadır. Buna karşılık üretim tekniği değişir değişmez satınalma gücü de değişmekte; üretim hızı ne kadar yüksekse, satınalma gücü de o kadar fazla olmaktadır.

b) Verimlilik: İşe bu hız, alıştığımız deyimle, emeğin verimliliğidir. Demek ki verimlilik yalnız teknik ilerlemenin değil, aynı zamanda satınalma gücünün de bir göstergesidir. Tablo I verimlilik olgusunun evrensel gücünü açıkça gösteriyor. Bu tablodan anlıyoruz ki teknik ilerlemenin zayıf olduğu hizmet ürünlerinin reel fiyatları, bütün ülkelerde hemen hemen aynıdır. Buna karşılık üretimi önemli teknik ilerlemelere sahne olan mallarda, ülkeden ülkeye, çok büyük fiyat farklılıkları görülmektedir.¹²

TABLO I: DÜNYA ÜLKELERİNDE ÇEŞİTLİ MAL VE HİZMETLERİN REEL FİYATLARI (1960)

Ülkeler	Buğday kental	Şeker kilo	Elektrik kws	Radyo cihazı	Sinema koltuk	Saç traşı
A.B.D.	4	0.15	0.02	7.5	0.6	0.8
İngiltere	5	0.27	0.02	37.0	0.6	0.7
Danimarka	9	0.19	0.06	44.0	0.6	0.7
Belçika	15	0.50	0.10	60.0	0.7	0.7
Fransa	16	0.45	0.13	50.0	0.8	1.1
F. Almanya	17	0.40	0.03	32.0	0.6	0.8
Macaristan	31	1.45	0.15	110.0	0.8	0.7
Fildişi Sahili	50	1.60	0.90	190.0	1.2	1.2

NOTLAR: Reel fiyat, bir mal ve hizmetin fiyatının ödenmesinde gerekli parayı kazanmak için, bir işçinin çalışmak zorunda olduğu saat sayısıdır.

KAYNAK: J. Fourastié, *La productivité*, Paris, 1968, s. 26.

3. ZAMANDA FARKLILIK: Eğer yukarıdaki söylediklerimiz doğru ise, hattâ hayat seviyesi yüksek olan ülkelerde bile; verimlilikte önemli ilerlemeler sağlanamayan tüketimler bakımından, zaman içinde hiçbir iyileşme sağlanamayacağı da doğru olacaktır. Gözlemler bu görüşü doğrulamıştır. Bununla beraber, teknik ilerlemenin pek çok başka alanda sürekli atılımlar yaptığı bir çağda yaşıyoruz. Gözlemlere göre bazı mallar bakımından, işgörenlerin satınalma gücü -diğer mallara kıyasla- uzun dönemde iyileşme göstermiştir. Bu olgunun izahı da ancak üretim teknikleri ve işgücünün verimliliği kavramları sayesinde yapılabilmektedir. Görülmüştür ki satınalma gücü bakımından iyileşme gösteren mallar, aynı zamanda, üretimi hızlı bir teknik ilerlemeye konu olan mallardır. Buna karşılık diğer malların üretim teknikleri, uzun yıllar boyunca, önemli bir ilerleme kaydetmemiştir.

Demek ki, insan ve toplum olarak satınalma gücümüz çok büyük bir oranda üretimde sağlayacağımız teknik ilerlemelere bağlıdır. Verimliliği artırmadığımız sürece, hayat seviyemizi yükseltmemiz de mümkün değildir. İster özel sektörde ister kamu kesiminde çalışalım, ister tarımcı, ister sanayici veya hizmet mensubu olalım; işçi, işveren, memur, âmir, öğrenci, öğretmen, politikacı ve vatandaş olarak hepimiz

¹²Ibid., s. 21 vd.

bilmeliyiz ki tarımda, sanayide ve hizmetlerde üretim metod ve tekniklerinin iyileştirilmesi, sosyal ve iktisadî gelişmenin en güvenli, en hızlı ve en etkili yoludur. İnsanlığın, daha iyi bir hayat için sahip olduğu biricik vasıta daha iyi üretmektir. Sadece üretmek yeterli değildir; çünkü ancak "daha iyi üretmek" verimliliktir.

B. İktisadî Yapı Değişmeleri

Verimlilik olgusu, teknik ilerlemelere bağlı olarak, bir millî ekonominin üretim ve aktif yapısını belirler. Bu, onun ne kadar önemli bir kavram olduğunun ikinci kanıtıdır.

1. VERİMLİLİK VE ÜRETİM SEKTÖRLERİ: Verimlilik artışları bir ekonominin bütün sektörlerinde aynı eğilimi göstermez. Dünyanın en ileri ülkelerinde bile bazı üretim sektörleri, diğerlerinden daha az bir verimlilik yeteneğine sahiptir. Buna karşılık başka sektörler çok hızlı ve büyük verimlilik artışları gösterebilmektedir. Bir millî ekonominin; ilk, orta ve üçüncü sektör şeklinde bölünmesi fikri işte bu gözlemden doğmuştur.

İlk sektör genellikle tarımsal kaynaklı, vasat teknik ilerlemeye sahip mallar; orta sektör genellikle sanayi kaynaklı, hızlı teknik ilerlemeye sahip mallar üretir. Üçüncü sektör ise genellikle ticaret, idare, serbest meslek, zanaat, faaliyetleri içinde üretilen, zayıf veya yavaş teknik ilerleme gösteren mal ve hizmetleri kapsar. Bu ayrımın bilimsel değeri; tüketimin bu üç mala olan tepkilerinin, birbirinden hayli farklı olmasından kaynaklanır. Verimlilik artışları, birinci tür mallara olan ihtiyaçlar bakımından, nisbî bir doyumunu çabuk sağlayabilmektedir. Buna karşılık yüksek verimlilik artışları bile, orta tür mallarda nisbî bir doyumunu kolayca sağlayamıyor. Doyumun ilk belirtilerinin görülebilmesi için, ekonominin sanayi-sonrası toplum safhasına ulaşmış olması gerekir. Üçüncü türden mallarda durum tamamen farklıdır: Bu tür mal ve hizmetlerin üretiminde sağlanabilen zayıf ilerlemeler, yüksek fiyatlar ve piyasaya arz edilen malların yetersizliği nedeniyle, tüketimi, doyumdan hayli uzak bir noktada tutmaya devam ediyor.¹³

İktisadî realite, işte bu sürekli ve dâimâ hareketli olan iki "yelpaze"nin etkisi altındadır. Bunlardan biri sıfır, hattâ negatif bir teknik ilerlemeden yoğun bir teknik ilerlemeye doğru; diğeri ise gerileyici bir talepten şiddetli artışlar gösteren bir talebe doğru açılır. Bu iki dizi tabiatları gereği birbirinden bağımsızdır; çünkü birincisini teknik ilerleme, diğeri insan ihtiyaçları belirler. Üretim ve tüketim, tabiatları itibarıyla böyle birbirinden tamamen bağımsız bir yapıya sahiptirler.

Bu genel şema içinde genel eğilim olarak; tarım sektörü "ilk" türden, sanayi "orta" türden, hizmetler ise "üçüncü" türden bir davranış gösterir. Ülkelerin sosyal ve ekonomik gelişme seviyesi hesaba katılmak kaydıyla; fiyat yapısı, ekonomik bunalımlar, aile bütçeleri, rantların seyri, dış ticaret dengesi, döviz kurları, başta olmak üzere, çağdaş ekonomilerin temel olgularının izahı hep bu şema sayesinde, dolayısıyla verimlilik sayesinde mümkün olmuştur.¹⁴

¹³Teorinin sınırları hakkında bkz.: Ibid., s. 38.

¹⁴Geniş bilgi için bkz.: J. Fourastié, *Le grand espoir du XX e siècle*, Gallimard, Paris, 1966.

2. VERİMLİLİK VE AKTİF NÜFUS: Yukarıda izah ettiğimiz teoriye göre; tarım, genel eğilim olarak, "ilk" türden davranış gösteren bir sektör olduğu için, üretimi tedricen artarken, tüketimi yavaş bir gelişme gösterecektir. Bu şartlar altında tabiidir ki denge ancak tarımda çalışan insan sayısının azalmasıyla sağlanacaktır. Gelişen ekonomilerde teknik ilerlemeye bağlı olarak, tarımın aktif nüfus oranında görülen azalmanın sebebi budur: 1850 yılında Amerikan toplumunu besleyebilmek için, aktif nüfusun % 65'inin tarım sektöründe çalışması gerekiyordu. Bu oran günümüzde (1982) sadece % 2'dir. 1982 Türkiye'sinde aynı oran % 62'dir ve 130 yıl önceki A.B.D. ekonomisinin rakamına çok yakındır.¹⁵ Bu son derece anlamlı farklılıklar, teknolojik seviye yani verimlilik farkları ile açıklanabilmektedir. A.B.D. 130 yıldır boş durmadığı, tarımını modernleştirip verimliliği artırdığı için, tarımda çalışanları sanayi ve hizmet sektörlerine kaydırmıştır. Türkiye ise bunları yapmadığı için, hâlâ aktif nüfusun çok büyük bir kısmını tarım sektöründe tutmak zorunda kalmaktadır.

Sanayi, genel eğilim olarak "orta" türden davranış gösterdiğinden, üretimini hızla artıran bir sektördür. Talebi, başlangıçta çok şiddetli artar; sonra yavaş yavaş doyma eğilimi kazanır. Bu nedenledir ki istihdam eğrisi, önce yükselir, bir maksimum noktadan sonra inişe geçer. Nitekim günümüzün sanayi-sonrası toplumlarında, sınıai aktif nüfus oranı azalmaya başlamıştır.

Hizmet sektörü ise "üçüncü" türden bir davranış gösterir. Bu faaliyetlerin ortalama verimliliği, son yıllara kadar zayıf artışlar göstermiştir. Bu nedenledir ki hizmet üretimi, durmadan artan ihtiyaçlara yani talebe, ancak gittikçe daha fazla işçi istihdam ederek cevap verebilmektedir. Çok düşük bir noktadan hareket eden istihdam eğrisinin, gittikçe hızlanarak yükselmesinin sebebi budur.¹⁶ A.B.D. başta olmak üzere, günümüzün bilgi toplumları artık bu safhayı yaşamaktadır.

C. Verimliliğin Önemi ve Üniversiteler

Verimlilik, satılma gücü ve iktisâdî yapı üzerinde yaptığı güçlü etkiler yoluyla, yükseköğretim kurumlarının işlevlerini de belirler ve biçimlendirir.

1. EĞİTİM VE ÖĞRETİM: Verimlilik, bir yandan toplam üretime ve aktif nüfusa belirli gelişme eğilimleri kazandırırken, bir yandan da -buna bağlı olarak- üniversitelerin eğitim ve öğretim fonksiyonlarına yeni yön ve şekiller verir. Bunlar günümüzdeki eğitim ve öğretim programları, geçmişinki ile karşılaştırıldığı zaman kolaylıkla görülebilir. Çağdaş ekonomilerde, teknik ve sosyal bilimlere gittikçe daha fazla ihtiyaç duyulmasının sebebi budur. Programdaki bu dinamizm, verimlilikteki ilerlemelere bağlı olarak, gelecekte de devam edecektir. Verimlilik olgusu, belki çoğumuz farkında değiliz ama, üniversitelerin fonksiyonları ile böylesine geniş bir işbirliği içindedir.

Üniversiteler geleceğin uzman işgücünü ve liderlerini yetiştirmekle görevli ve gelecekte de toplumun, refah seviyesi yüksek, bütün fertleriyle birlik ve beraberlik içinde yaşayan bir toplum olmasını hedeflediğine göre; bütün bunların, gelecek nesillere

¹⁵Rakamlar, C. Dura, op. cit., s. 61 ve 62'den alınmıştır.

¹⁶Bkz., Ibid., s. 59.

verimlilik, bilgi ve sanatın öğretilmesiyle mümkün olacağı açıktır: Çünkü iktisâdî refahın ve ssyal barışın en gerçekçi temeli verimlilik olabilir.

Verimliliğin nemi, üniversitelerin "uzman insangücü yetiştirme" fonksiyonu açısından, daha somut olarak ortaya konabilir. Verimliliğin retim sektörleri ve aktif nüfus yapısında oluşturduğu değişiklikler, üniversitelere yalnız yeni bir fonksiyon yüklemekle kalmamış; aynı zamanda bu fonksiyonun şartlarını da belirlemiştir. Gelecekte de yükseköğretim kurumlarının hangi alanda, ne miktarda ve hangi kalitede insangücü ytiştireceğini, verimlilikte sağlayacağımız ilerlemeler belirleyecektir.

2. BİLİM VE ARAşTIRMA: Verimlilik olgusu, yukarıda izah ettiğimiz sebeplerden dolayı, elbette üniversitelerin bilimsel ve teknolojik araştırma fonksiyonu üzerinde de gcl etkiler yapmıştır ve yapmaktadır. Çünkü iktisâdî refah ve sosyal barış isteyen insanlık; bunun için, daha iyi üretmek, verimliliği artırmak zorunda olduğunu, verimliliğin de bilimsel ve teknolojik araştırmalara bağlı olduğunu biliyor. Bu nedenledir ki yükseköğretim kurumlarının teknoloji araştırma ve geliştirme (uygulamalı araştırma, pratik problemleri araştırma) görevlerinin, aslında büyük ölçüde verimliliği artırmaya yönelik görevler olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Bütün bu gerçekler; üniversitelerin, yalnız verimlilik kültürünün geliştirilmesinden ne büyük ölçüde sorumlu olduğunu göstermekle kalmıyor; aynı zamanda bu işlevin yerine gtirilmesinde kullanılacak en tesirli araçların da onların elinde olduğunu gözler önüne seriyor.

3. TOPLUM HİZMETİ: Toplum hizmeti fonksiyonu, üniversitelerin; topluma ve ekonomiyi etkilemesini, millî polika modelleri oluşturmasını, sosyal ve moral eleştirilerde bulunmasını gerektirir. Bütün bu görevler, esas itibariyle, toplumun refah, birlik ve düzenine katkıda bulunmayı amaçlar. Öte yandan satınalma gücü ve verimlilik artışlarının, bir ülkenin refahı ve düzeni üzerinde ne kadar olumlu etkiler yaptığını biliyoruz. O halde niversiteler, bir bilim ve sanat olarak verimliliği ne ölçüde kullanır ve yayarlarsa; bu görevlerini de o ölçüde yerine gtirmiş olacaklardır.

Üniversiteler yine aynı fonksiyon çerçevesinde, topluma ve yöreye hizmet, hkmetlere yardımcı olmak, beşeri ve toplumsal sorunlara zm bulmakla görevlidir. Toplum, yöre ve insanının günümüzdeki en ağır problemlerinden biri enflasyon (satınalma gücünün gerilemesi) olduğuna göre, üniversitelerin bu soruna zm getirebilmesi; verimlilik kavramına herkesten önce kendilerinin sahip çıkmasına, onu iyi kavrayıp anlamasına ve topluma da anlatmasına bağlıdır. Bu sonuçlar, bir verimlilik kültürünü geliştirme programının, ne kadar geniş kapsamlı ve çok yönlü olması gerektiğini de gözler önüne seriyor.

IV. VERİMLİLİK BİLİMİ VE ZİHNİYETİ

Verimlilik; bilime, uygulamaya, dayanışmaya ve belirli bir zihniyet yapısına istinat eder. O halde verimlilik kültürünün yaratılıp geliştirilmesinde, üniversitelerin dayanacağı temel unsrlar bunlar olacaktır.

A. Bilimsel Uygulama ve Dayanışma

Verimlilik artışlarının sebeplerini ve yollarını belirlemek için, önce yüksek verimlilik artışları gösteren üretim, meslek, işletme, sektör ve milletleri incelemek; sonra da bunları, aynı başarıyı gösteremeyen üretim, meslek ve milletlerle karşılaştırmak

gerekir. Böylece birinci grupta mevcut olup da diğerinde bulunmayan faktörler, bize verimlilik artışlarının yollarını gösterecektir. Bu farklılıkların ekonomik ve sosyal sonuçları nedir? Bunların da tesbiti gerekir. Bütün bu çalışmalar bir kendine güven ve ilerleme iradesi ortamı içinde gerçekleştirilecektir: Çünkü ancak sebeplerini bildiğimiz takdirde verimliliği arttırabilir, bulunduğumuz noktadan daha ileri bir noktaya ulaşabiliriz. Demek ki verimlilik birçok olgu arasında herhangi bir olgu olarak değil, bir aksiyonun başlangıç noktası olarak kabul edilmelidir: Verimlilik bir lokomotif, peşinden sürükleyici bir değişkendir. İnsan onu etkileyerek; kendisinin, işletmesinin, çevresinin ve ülkesinin tüm ekonomik ve sosyal şartlarını değiştirebilir.

1. BİLİMSEL UYGULAMA: Karşılaştırmalı analizler göstermiştir ki verimlilik artışlarının sebebi, dâimâ bir bilimsel ilerlemeyi uygulamaya koyma iradesi olmuştur. Başka bir deyişle bilim ve teknoloji nerede gelişmişse, orada verimlilik de artmıştır. Bilimsel araştırma ve uygulama, kendisine güvenip yüceltenleri refah ve düzenle ödüllendirmiştir. Onu ihmal edenler ise yokluk ve karışıklık içinde kalmışlardır.

Mekanizmanın genel şeması basittir ve üç aşamalıdır: Bilimsel ilerleme; verimlilik artışlarıyla ölçülen teknik ilerlemeye yol açmakta, teknik ilerleme de sosyal ilerlemeyi peşisıra sürüklemektedir. Demek ki verimlilik artışları bilimsel buluşların, insan faaliyet ve çalışmasına uygulanmasının bir sonucudur. Teknik ilerleme, bilimlerin olgu ve nesnelere bedenleşmesinden başka bir şey değildir.

2. DAYANIŞMA: Yukarda verdiğimiz şemadan anlıyoruz ki bilimsel, teknik, ekonomik ve sosyal olgular bir bütündür; birbirine çok sıkı bağlarla bağlıdır. Çünkü sosyal ilerleme ekonomik ilerlemeye, ekonomik ilerleme teknik ilerlemeye, teknik ilerleme bilimsel ilerlemeye, bilimsel ilerleme de insanın "akıl ve zekâsını" kullanma derecesine (bilimsel metoda) bağlı bulunmaktadır.

Batı ulusları yaklaşık üç asırdır süregeldikleri bilimsel ve teknik ilerlemeyi; Galileo'nun, I. Newton'un, Ch. Darwin'in, I. P. Pavlow'un, Mendel'in, A. Smith'in, yaptıkları büyük çalışmalara borçludur. Bu üstün gelenek, bir nesilden diğerine aktarılıyor. Günümüzdeki çalışmaların verimlilik açısından değerli ve yeni olan bir tarafı da insan ilerlemesinin çeşitli faktörleri arasındaki ilişkilerin, çok daha açık-seçik bir bilincine, geçmişte olduğundan daha fazla varılmış olmasıdır. Verimlilik; her şeyden önce, insanların arasında, çağlar arasında, bilimler arasında bir dayanışma, bir işbirliğine muhtaçtır.

B. Verimlilik Zinneti

1. VERİMLİLİK BİLİNCİ: Batı'da teknik ilerlemenin ortaya çıkışı ile birlikte, onun ve etkilerinin ölçülmeye başlandığını düşünmek insana tabii gelir. Teknik ilerleme XIX. yüzyıl başlarından beri, dünyâda çok büyük sosyal sonuçlar doğurmuştur. Ne var ki başlangıçta bilimsel ve politik çevrelerin dikkatini pek az çekmiştir. Yepyeni tekniklerin gittikçe çoğalıp yayılması ekonomik, politik ve sosyal hayatı alabildiğine sarsarken, acaba bu gecikme nasıl mümkün olabildiği? J. Fourastié'ye göre, bu sorunun cevabı ancak toplumların zihniyet yapısında bulunabilir. Böyle bir yaklaşım, hem verimlilik olgusunun etüdünü hem de verimliliğin artmasını zorlaştıran faktörlerin anlaşılmasını da mümkün kılacaktır. Bu yazara göre verimlilik kavramı, Batı'da bile (1960'larda) yeni

sayılabilecek bir kavramdır.¹⁷ Verimlilik bilinci, insanların düşünce ve davranışlarına hâlâ günümüzde de bütünüyle nüfuz edememiştir. Demek ki bir kavramın topyekûn ihmalinden onun tam ve derin bir şekilde anlaşılmasına geçmek, kolay ve birkaç yıl sorunu değildir.

Acabâ bir olgunun ortaya çıkışı ile onun etüdü, realite ile bu realitenin bilinci arasındaki bu gecikme nasıl izah edilebilir? Bu sorunun yanıtı aranırken, yapılan ilk gözlem şudur: İnsanlık tabiatın hayâta ve kendisine empoze ettiği şartlar hakkında pek az bilgi sahibidir. En önemli bilimsel olgularla insanlığın bu olguların bilincine vardığı an arasında dâimâ bir "zaman aralığı" vardır. Eğer bu tür gecikmeler olmasaydı, insanlık bugünkünden çok daha ileri bir gelişme safhasında bulunurdu. Hattâ yaşadığımız çevre hakkındaki objektif bilgilerimiz, bugün bile elemanter bir seviyededir. İnsanlık, başlangıçtan beri, içinde yaşadığı tabiat şartlarının bilincine güçlük ve ağır ağır varabilmektedir. O, realiteyi objektif olarak değil, çok daha hayâlî ve zihnen, çok daha "spekülatif" bir şekilde düşünür ve tasarlar. Hayat hakkında bilimsel bir görüşten ziyâde, şu veya bu ideolojiye sahiptir. İnsanların büyük çoğunluğunda görülen bu eğilim, insanlığın yavaş ilerlemesinin çok genel, fakat o ölçüde önemli bir sebebidir.¹⁸

2. VERİMLİLİK ZİHNİYETİNİN ELEMANLARI: Verimlilik zihniyeti; bilimsel metoda, açık fikirliliğe, sebat ve azme, devamlı çalışmaya ve ilerleme iradesine dayanır.

a) Bilimsel Metod: Bir olgu incelenirken, incelemeyi yapan kimsenin o çeşit olguları idare eden genel kanunların keşfini sağlayacak gözlemlerde bulunması bilimsel bir metoddur. Bir süreç olarak bilimsel metodun safhaları; gözlem, hipotez, sına ve teori şeklinde özetlenebilir. Batı'nın büyük zorluklarla ulaştığı bilimsel metodu, ne yazık ki pek az insan kullanır. Nasıl milletlerin verimlilik seviyeleri birbirinden farklı ise, bilimsel metodu kullanma dereceleri de birbirinden farklıdır. Bu alanda en ileriye gitmiş olan toplumlar günümüzün teknoloji toplumlarıdır. Bir teknoloji toplumu; onu oluşturan en seçkin ve en etkili üyelerin, öğretim elemanlarının, yöneticilerin, iş adamlarının bilimsel fikir ve davranışları benimseyerek çalıştıkları, araştırdıkları, ürettikleri ve yönettikleri bir toplumdur. Demek ki verimlilik zihniyeti, her şeyden önce bilimsel bir zihniyettir. Bu öyle bir zihniyettir ki eskilerin otoritesini, taklitçiliği, "spekülatif" muhakemeyi, pasif eleştiriyi kararlılıkla ve kesin olarak bir tarafa atar; bunların yerine sırasıyla bilimsel objektifliği, araştırmacılığı, somut deneyi ve yapıcı eleştiriyi ikame eder.

b) Açık Fikirlilik, Sebat ve Çalışma: İnsan ilerlemesinin birinci engeli, onları değişime karşı bir tutuma sevkeden, kendi görüşlerine aykırı fikirlere hayat hakkı tanımama eğilimleridir. İlerlemenin bir diğer engeli de acele etme ve sebatsızlıktır. Oysa verimlilikten beklenen kazançlar uzun dönemde kendini gösterir. Buna rağmen, başta politikacılar üzere insanlar çabuk netice almak ister. Ne yazık ki sürekli çaba yoksa, sürekli netice de yoktur: A.B.D.'nde buğday fiyatının 200 ücret/saaten 6 ücret/saate düşmesi için, birbuçuk asır geçmesi gerekmiştir. Verimlilikte böyle bir noktaya gelinebilmesi için, bilim adamından madencisine, iş adamından işçisine kadar bütün bir milletin 150 yıl boyunca çalışması, uğraşması, ter dökmesi gerekmiştir.

¹⁷J. Fourastié, *La productivité*, op. cit., s. 82 vd.

¹⁸Ibid.

Günümüzde tipik bir az gelişmiş ülkenin, bugünkü Fransa'nın seviyesine yaklaşabilmesi için, bir yüz yıl boyunca bütün insanlarıyla (bilim adamıyla, işçisiyle, işvereniyle, öğretmeni ve öğrencisiyle, politikacısıyla) durup dinlenmeden çalışması, didinmesi lâzımdır. Her gayenin belli bir bedeli vardır. Bu süreyi; acele ederek, sabırsızlık göstererek kısaltmak mümkün değildir.

c) İlerleme İradesi: İlerleme ve verimlilik mevcut olanla yetinmeyip onu sürekli iyileştirme zihniyettir. Her şeyin bugün dünden daha iyi, yarın bugünden daha iyi olabileceğine inanmak ve bunu yapabilmek demektir. Bize ne kadar iyi görünürse görünsün, mevcut durumdan asla memnun olmama kararlılığıdır. Hayâtın şartlarına sürekli, ardı-arkası kesilmeyen bir uyumdur. Yeni teknikleri, yeni metodları, yeni çözüm yollarını durup dinlenmeden uygulamaya koyma çabasıdır. Kısaca, insan ilerlemesine olan mutlak inançtır.

Demek ki verimliliğin temelinde; yaratıcı hayâlgücü, gözlem ve deney, ilerleme iradesi yatar. Gayret olmadıkça, yenecek bir zorluk çıkmadıkça, fizikî veya insanî bir engel olmadıkça ilerleme de yoktur. İlerlemenin ve verimliliğin katlanmak zorunda olduğumuz bir bedeli vardır: Alışageldiğimiz bâzı tutum ve davranışlardan, bize haklı ve güzel görünen bâzı düşünme ve yaşama tarzlarından çok defa vazgeçmemiz gerekir. İnsan durgunlukla ilerleme arasında bir seçim yapmak zorundadır: Çünkü hem durgunluğun hem de ilerlemenin nimetlerini, ikisini birden elde etmek mümkün değildir.

C. Verimlilik Zihniyeti ve Üniversiteler

1. VERİMLİLİK BİLİNCİ: Türkiye'de verimlilik bilincinin tatmin edici ölçüde yaygın olmadığı rahatlıkla ifade edilebilir. Oysa bir toplumda verimlilik bilincinin yayılması, başta "öğretim adamları", liderler ve yöneticiler başta olmak üzere, bilime saygılı ve bilimsel davranışı benimsemiş insan sayısının artmasını gerektirir. Bunu sağlayacak kurumlar da açıktır ki öğretim kurumlarıdır, üniversitelerdir. Üniversitelerin belli başlı işlevlerinin büyük bir kısmı zaten bu amaca yöneliktir; bunlardan, öğrencilerin karakter ve değerini oluşturma, zihni ve akademik yeteneklerini artırma, gençleri geleceğin toplum liderliklerine hazırlama, toplumu etkileme görevleri hemen ilk aklı gelenlerdir.

2. BİLİMSEL METOD: Bilimsel metod, verimlilik olgusunun temelidir. Her ikisi de, birer kavram olarak hem pratiği hem teoriyi kapsar. Bilimsel metodun gençlere benimsetilmesi, öncelikle üniversitenin liberal formasyon işlevi çerçevesinde sağlanacaktır. Çünkü liberal eğitim; akıl ve zekâyı işler, öğrencileri düşünmeye, tartışmaya sevkeder. İkinci olarak üniversiteler, "gerçeği araştırma ve objektif eleştiri" fonksiyonlarının bir gereği olarak da, genç araştırmacılara bilimsel metodu öğreteceklerdir. Pek tabiidir ki üniversiteler bu görevlerini ne kadar iyi yerine getirirlerse, verimlilik kültürünün temelleri de o kadar sağlam atılmış olacaklardır.

3. SABIR VE SEBAT: Verimlilikten beklenen kazançların uzun dönemde alınması, sabır ve azmin şart olması, verimlilik kavramının Bau'da bile çok geç benimsenmiş olması, gelişmekte olan ülkeler, dolayısıyla Türkiye bakımından çok önemlidir. Çağdaş eğitim ve iletişim teknolojileri geçmişe kıyasla çok ileri olsa da, verimlilik kültürünün yaygınlaştırılması hayli uzun bir süreye ihtiyaç gösterecektir. Dolayısıyla, üniversitelerin bu faktörü hesaba katmaları, programlarını uzun süreli olarak hazırlamaları, bunlara gelecek nesilleri de ortak etmeleri gerekir. Başka bir deyişle,

şimdiden öyle politika ve stratejiler belirlenmeli ki bunların meyvalarını gelecek nesiller toplamalıdır.

4. DEĞİŞİM: İlerleme ve verimlilik, mevcut bazı gelenek ve kültür kalıplarında değişiklik yapılmasını ister. Üniversiteler bu bedeli ödemeye toplumu ikna etmelidir. Başka bir deyişle, verimlilik kültürünü geliştirmeyi görev bilen bir yükseköğretim kurumu, toplumun durgunluk değil, ilerleme için seçim yapmasına gayret gösterecektir. Eğer bir "sentez" yapma yolu seçilirse, bu, "yarı durgunluk, yarı ilerleme" demektir ki verimlilik zihniyeti ile bağdaşmaz.

Üniversitelerin, toplumu ikna sürecinde kullanacağı başlıca fonksiyonlar arasında, liberal formasyon, araştırma bulgularını başarıyla kullanacak liderler yetiştirme, gerçeği araştırma ve objektif eleştiri, toplumu etkileme görevleri sayılabilir.

V. VERİMLİLİK KÜLTÜRÜ VE ÜNİVERSİTELER

Bu bölümde verimlilik kavramı ve zihniyeti hakkındaki görüşlerimizi kullanarak, önce bir "verimlilik kültürü" kavramı geliştirmeye ve bu kavramla üniversitelerin temel fonksiyonları arasındaki ilişkileri belirlemeye çalışacağız. Sonra, bütün bu verilere istinaden; üniversitelerin, hangi fonksiyonlar kapsamında hangi faaliyetleri yürüterek, verimlilik kültürünün yaratılmasına ve geliştirilmesine katkıda bulunabileceğini tesbite gayret edeceğiz.

A. Verimlilik Kültürü

1. VERİMLİLİK KÜLTÜRÜ KAVRAMI: "Kültür" terimi, aslında çok farklı anlamlarda kullanılan bir terimdir. Biz, araştırma konumuzla yakından ilgili olan iki tanımı vermekle yetineceğiz.

Bu tanımlardan, Voltaire'e âit olan birinci tanıma göre kültür; "insan aklının bazı yeteneklerinin, uygun ve elverişli zihni çalışma ve pratiklerle geliştirilmesidir".¹⁹ Öyleyse kültür; belirli bir alanla ilgili eğilim ve zevkleri, muhakeme ve eleştiri yeteneğini geliştirmeyi mümkün kılan kazanılmış bilgiler bütünü olacak ve bir insanın; felsefe, edebiyat, sanat ve hattâ bir "verimlilik kültürü"nden söz edilebilecektir. Daha açık bir ifadeyle bir insanı "verimli davranmaya sevkeden eğilimler, zevkler, muhakeme ve eleştiri yeteneği" onun verimlilik kültürünü oluşturacaktır. O halde açıktır ki bu anlamdaki bir verimlilik kültürünün oluşup gelişmesine, gençlere "işlenmiş bir zekâ, ince zevkler, dengeli düşünme ve soylu davranışlar" kazandırmayı amaçlayan, üniversitelerin "liberal formasyon" fonksiyonunun son derece kesin ve önemli katkıları olacaktır.

Kültür teriminin ikinci tanımı; E.B. Tylor'un önerdiği, "bütüncü kültür tanımlarının belki de en iyisi" olarak nitelenen tanımdır. Buna göre kültür "bir toplumun üyesi olarak insanoğlunun öğrendiği (kazandığı) bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür."²⁰ Eğer biz kültürün

¹⁹B. Güvenç, *İnsan ve Kültür*, 4. B., 1st., 1984, s. 97.

²⁰Ibid., s. 102.

bu genel tanımını, onun bir türü olarak verimlilik kültürüne de uygularsak; o, yerine göre, bir bilgi, bir sanat, bir gelenek-görenek, bir yetenek, beceri ve alışkanlık olarak karşımıza çıkacaktır. O halde genel olarak kültür nasıl öğrenme yoluyla elde ediliyorsa, verimlilik kültürü de öğrenme yoluyla elde edilebilecektir. Bu tanımdan da üniversitelerin fonksiyonları bakımından, şu sonuçlara ulaşılabilir:

(i) Verimlilik kültürü; verimliliğin, insanlarımızın ve gençlerimizin düşünce ve davranışlarında bir bilgi, bir sanat, bir beceri ve alışkanlık, zamanla bir gelenek ve görenek hâline gelmesi demektir.

(ii) Verimlilik kültürünün bu tanımlarda yer alan şart veya unsurları; onun gençliğe ve topluma hayli uzun bir sürede benimsetilebileceği, bu nedenle yoğun, planlı ve çok boyutlu faaliyetlere ihtiyaç olduğu düşüncesini pekiştirmektedir.

(iii) Nihayet, üniversiteler; temel fonksiyonları göz önüne alınırsa, bu kültürün oluşturulması bakımından en elverişli olan kurumların belki de en başında gelmektedir. Çünkü verimlilik kültürünün gençlerde bir yandan bir bilgi, diğer yandan bir sanat ve yetenek olarak oluşması; bu kurumların eğitim ve öğretim, bilim ve araştırma (bilgi ve kültür aktarma, öğrencilerin karakter ve değerlerini oluşturma, zihni yeteneklerini geliştirme,.....) işlevlerine önemli ölçüde bağlıdır.

2. VERİMLİLİK KÜLTÜRÜNÜN ÖZELLİKLERİ: Verimlilik kültürünün yükseköğretim kurumlarının işlevleri ile ilişkilerini daha derinliğine analiz edebilmek için, genel olarak kültür olgusunun²¹ ve bunun bir türü olarak verimlilik kültürünün özellik ve ilkelerini nazara almamız gerekir.

a) Verimlilik Kültürü Öğrenilir: Genel olarak kültür; öğrenilen, eğitimle kazanılan bir şeydir. Bu ilke bütün insanlar için geçerli olduğu için, bütün kültürlerin, aralarında benzerlikler göstermesi gerekir. O halde nasıl yükseköğretim kurumlarında bir matematik, fizik, tıp, ekonomi, müzik, eğitim ve öğretimi varsa, bir verimlilik eğitim ve öğretiminin de bulunması son derece tabiidir. Çünkü verimlilik -daha önce açıklamaya çalıştığımız gibi- toplumların gücünü ve kaderini belirleyen muazzam bir olgudur.

Üniversiteler bu stratejik görevlerini, kendilerinin de içinde ve etkisinde buldukları bir "kültürleme" süreci içinde yerine getireceklerdir. "Kültürleme, insanoğlunun kendi kültüründe etkinlik kazanması ve eğitim süreci sırasında karşılaştığı bilinçli ve bilinç-dışı şartlandırmalar"dır.²² Ancak şu da var ki bugünkü kültürümüzde, bilimsel anlamda yaygın bir verimlilik kültürü mevcut değildir. Bu önermelerden şu iki sonuca ulaşılabilir.

(i) Türkiye'nin bugünkü şartlarında, verimlilik kültürünün genç nesillere öğretilmesinde esas görev; öğretim kurumlarına, üniversitelere düşmektedir.

(ii) Toplumda güçlü görünen bazı kurum ve kesimler; gençlerin zihin ve karakterlerini, bilimsel anlamda verimlilikle uyuşmayan geleneksel kalıplarla

²¹Ibid., s. 103 vd.

²²Ibid., s. 131.

biçimlendirmeye devam edebileceğinden, verimlilik kültürünün geliştirilmesi önemli engellerle karşılaşılabilir.

b) Verimlilik Kültürü Tarihi ve Süreklidir: Kültür, tarihi ve sürekli bir olgu olup, bir kuşaktan diğerine aktarılır. Bu nedenledir ki kültür sözü; akla, her şeyden önce töreleri, gelenek ve görenekleri getirir. Yine aynı nedenledir ki kültürün "yaradılış"a kadar uzanan uzun bir geçmişi vardır.²³ O halde bir kültür unsuru olarak, -o kadar eski olmasa da- bir verimlilik kültürü tarihi ve onun sürekliliği kavramı geliştirilebilir. Nitekim dünyanın en sanayileşmiş, bilgi toplumuna dönüşmüş ülkelerinde artık bir gelenek-görenek hâline gelmiş bir verimlilik kültürü vardır ve bu kültür bir kuşaktan diğerine her defasında daha işlenmiş olarak aktarılır. Buna karşılık Türkiye'de insanlarımızın geçmişten miras kalmış -bilimsel anlamda- bir verimlilik kültürü yoktur. Bu farklılık, bizi şu sonuçlara sevkeder:

(i) Verimlilik kültürünün yaratılması ve geliştirilmesinde, üniversitelerin bilim-araştırma ve toplum hizmeti fonksiyonlarından, özellikle "kamu liderliği, geçmişin objektif eleştirisini yapma, sosyal ve moral eleştirilerde bulunma" görevleri ayrı bir önem ifade etmektedir.

(ii) Eğer milli kültürümüzde verimlilik kültürü elemanı olabilecek değerler varsa, bunların ön plana çıkarılması ve yaşatılması gerekir.

(iii) Verimlilik kültürü dünyanın en sanayileşmiş ülkelerinde nisbeten daha gelişmiş ve kökleşmiş; buna karşılık Türkiye gibi henüz gelişmekte olan ülkelerde daha zayıf ve işlenmemiş olduğu için, verimlilik kültürünü geliştirme yaklaşımlarının da bâzi yönlerden farklı olması gerekir. Çünkü teknoloji toplumlarının verimlilik kültürünü geliştirme faaliyetleri, bu konuda nisbeten daha bilgili ve tecrübeli bir kitleye hitab eder. Bu nedenle Türk üniversitelerinin yürüteceği faaliyetlerin, toplum yapısına uygun metodlara dayandırılmasına özen gösterilmelidir.

c) Verimlilik Kültürü Toplumsaldır: Bir kültürel sistem toplumsaldır. Bundan şu anlaşılır: Bir bilginin, bir tutum, davranış veya değer kültür hâline gelebilmesi için; onun bir grup, bir birlik veya toplum tarafından paylaşılması gerekir. Bu ilke verimlilik kültürü bakımından da doğrudur. Çünkü, önce, verimlilik hemen bütün insan faaliyetlerini kapsar. İkinci olarak, o kendisini oluşturan unsurlardan üretim olgusu nedeniyle kolektif karakterde bir olgudur. O halde verimlilik; bir bilgi, bir davranış ve değer olarak toplum liderleri (iş adamı, öğretim adamı, yönetici, politikacı, devlet adamı,) ve kurumları (işletmeler, üniversiteler, devlet daireleri, parlamento, hükümet,) başta olmak üzere toplumun büyük bir kısmı tarafından anlaşılmalıdır, verimlilik kültürünü yaratma ve geliştirme stratejilerinin, global (bütüncü) ve çok yönlü yaklaşımlara dayandırılması gerektiği anlamına gelmektedir.

d) Verimlilik Kültürü Bir İdealdir: Kültür çoğunlukla bir ideal kural ve davranışlar bütünüdür. Ancak ferdi tutum ve davranışlar bu idealden ayrılabilir. Bugünkü kültürümüzde verimlilik kültürü, ideal bir kural ve davranış bütünü olarak yer almamaktadır. Bu kurumlaşmayı önleyen ve zorlaştıran, hattâ verimliliğe aykırı davranışları kolaylaştıran başka ve güçlü kültürel kalıplar vardır. Öyleyse üniversiteler,

²³Ibid., s. 103.

dikkatini bu kalıplara çevirmeli ve özellikle "gençlerin karakterlerini oluşturma, vatandaşlık bilgilerini yayma, toplum liderleri yetiştirme, geçmişin eleştirisini yapma, sosyal ve moral eleştirilerde bulunma, çevreyi etkileme" görevleri bunları kırma istikametinde kullanılmalıdır.

e) Verimlilik Kültürü İhtiyaç Karşılar: Her kültür bir insan ihtiyacını karşılar. Bir kültür elemanının sağladığı doyum; onunla ilgili alışkanlıkları, tutum ve davranışları pekiştirir ve sürekli kılar. Her kültür unsuru, toplum üyelerine bir hizmet ve doyum sağladığı için vardır ve bu nedenle yaşar.²⁴ İnsan ve toplumun kalkınma, satınalma gücü, hayat standartı, çalışma, öğretim, emeklilik, milli güç ve itibar gibi başlıca sorunlarıyla doğrudan doğruya ilgili olan verimlilik de -pek açıkur ki- ihtiyaç karşılayıcı bir olgudur. Belki bir verimlilik kültürü yaratılması ve geliştirilmesi faaliyetinin en tutarlı gerekçesi de budur. Üniversiteler, verimliliğin bu hayâtü yönü üzerinde ısrarla durmalıdır.

f) Verimlilik Kültürü Değişir: Kültür değişir. Kültürel değişme, yeni durum ve ihtiyaçlara bir uyum sürecidir. Şartlar değiştikçe, yeni ihtiyaçlar ortaya çıktıkça, geleneksel çözümlerin sağladığı doyum azalabilir. Diğer yandan verimlilik de, teknik ilerlemeye bağlı olduğu için, hayatın yeni şartlarına sürekli bir uyum anlamına gelir. O halde verimlilik kültürü de zaman ve mekâna göre farklılık ve değişme gösterecektir. Burada iki önemli noktaya dikkat çekmemiz gerekir.

(i) Toplumdaki bazı "gelenekçi" kurum ve kesimler, kültürü, tarihi ve değişmez bir varlık veya kalıp olarak düşündüklerinden, verimlilik kültürünün milli kültür yapısında doğuracağı değişikliklere karşı bir tavır alabilirler. Bu tür engeller karşısında, üniversitelerin nasıl davranması gerektiğine yukarıda temas edilmişti.

(ii) Mekan bakımından farklılık; verimlilik kültürünün, bazı yönlerden, ülkeden ülkeye farkı olabileceğini gösterir. Bu nedenle Türkiye gibi bir ülkede oluşacak bir verimlilik kültürünün, hangisi olursa olsun, başka bir ülkedekinin aynı olmasını beklemek yanlış olur. O halde bu kültürü geliştirmeye yönelik metod ve yaklaşımların da -bazı yönlerden- farklı olması tabiidir.

g) Verimlilik Kültürü Bütünleştiricidir: Kültür bütünleştiricidir: Belli bir kültürün elemanları uyumlu ve bütünleşmiş bir sistem oluşturmaya yönelir. Ancak tarihi ve çevresel faktörlerin etkisiyle, hiçbir kültürel sistem sürekli ve tam bir bütünleşme göstermez.²⁵ Kültürün bu özelliği verimlilik kültürünü yaratma ve geliştirme sürecinde iki zıt etkinin ortaya çıkacağını hissettirir.

(i) Bir yandan verimlilik kültürü, esas itibarıyla bilim ve teknolojiye yani insan aklına dayandığı için, genel kültür içinde bütünleştirici bir rol oynayacaktır. Çünkü aklın yolu birdir. Burada üniversitelerin özellikle eğitim ve öğretim fonksiyonu (liberal formasyon) işlevi ön plana çıkar.

(ii) Diğer yandan, verimliliği bir kültür elemanı hâline getirme çabaları; yukarıda değindiğimiz sebeplerle, doktrinal tartışmalara, hattâ toplumsal gerilemelere yol açabilir.

²⁴Ibid., s. 104.

²⁵Ibid., s. 106.

Burada da üniversitelerin, özellikle toplum hizmeti (kamu liderliği) işlevi önem kazanacaktır.

B. Üniversiteler Verimlilik Kültürünü Nasıl Geliştirebilir?

1. LIBERAL FORMASYON: Yükseköğretim kurumları; eğitim ve öğretim fonksiyonlarını ifa ederken, bu fonksiyonların mahiyeti icabı, verimlilik kültürünün yaratılmasına katkıda bulunurlar. Çünkü üniversite öğrencilerine genel olarak liberal bir formasyon kazandırdıkları sırada, onların zekâsını işler, entellektüel gelişmesini sağlarlar. Bir verimlilik kültürü de dâimâ bir akılcı temel ister. Bununla beraber bu kendiliğinden oluşan katkıyla yetinilemeyeceği tabiidir. Dolayısıyla eğitim ve öğretim fonksiyonunda, verimlilik kültürünü geliştirmeye yönelik bilinçli değişiklikler yapmak gerekir.

Şüphesiz bu amaçla yapılacak ilk işlerden biri; eğitim ve öğretimin; bilimsel metodoloji, araştırma ve deney, yapıcı eleştiri ve tarafsızlık temellerinin güçlendirilmesidir.

İkinci olarak, verimliliğin en anlamlı prensiplerinden biri ve bir ahlâk kuralı olan "ancak üreten, tüketir" ilkesini gençlere benimsetmek için çaba gösterilmelidir. Bu kural benimsenip uygulandıkça, verimlilik düşüncesi ve davranışı toplumda bir ihtiyaç hâline gelecektir.

2. EĞİTİM VE ÖĞRETİM PROGRAMLARI: Üniversite öğrencilerinin verimlilik kültürünü geliştirmek amacıyla eğitim ve öğretim programlarında yapılacak değişiklikler; mevcut programlara yeni dersler konulması, mevcut derslere yeni konular eklenmesi veya mevcut konulara verimlilik boyutu kazandırılması gibi şekiller alabilir. Bundan başka bu değişikliklere taban oluşturmak üzere, ortaöğretim programlarında aynı amaca yönelik önlemler alınması istenebilir.

Verimlilik artışlarının temel sebebi ve aracı, dâimâ bir bilimsel ilerlemeyi uygulamaya koymak isteği olmuştur. Bu nedenle ders programlarının, gençlere uygulama yeteneği kazandıracak bir içeriğe kavuşturulması gerekir. Teorik bilginin uygulama ile tamamlanması şarttır. Aksi halde verimlilik kültürünün oluşması eksik kalacaktır.

Verimlilik; bütün hayâtiyetini insanlar arasında, bilimler (özellikle fizik ve sosyal bilimler) arasında kurulu dayanışmalardan alır. Bu nedenle bir yanda fen bilimleri, diğer yanda sosyal ve idarî bilimler öğretimi veren yükseköğretim kurumları arasında, ders programlarının hazırlanması ve uygulanmasında işbirliği yapılmalıdır. Bu takdirde verimlilik bilim ve sanatının gerektirdiği bazı dersler, bu iki ayrı bilim programlarının arakesitinde yer alacaktır. Böyle bir işbirliği aynı zamanda insanlar (hem öğretim elemanları hem öğrenciler) arasında bir dayanışmaya da yol açacaktır. Nihayet "ekip çalışması" uygulamaları insanlar ve bilimler arası dayanışmaları güçlendirecektir.

a) Bilimsel Metod: Üniversitelerin eğitim ve öğretim programlarına; yoğunlukları, yüksek lisans seviyesine doğru artacak şekilde, öğrencilerin düşünme ve gerçeği araştırma yeteneklerini geliştirici (mantık, araştırma metodolojisi, metod geliştirme gibi) dersler konulmalıdır. Eğer bu dersler zaten mevcutsa, içerikleri, öğrencilerin bu yeteneklerini daha da artırıcı yönde değiştirilmelidir.

b) Teknoloji: Başta iktisâdî ve idarî bilimler fakülteleri olmak üzere, yükseköğretim kurumlarının ders programlarında genel teknoloji eğitimine -uygun ölçülerde- mutlaka yer verilmelidir. Bu, gençleri, önce uygulamaya yaklaştıracaktır. Teorik bilgilerin uygulamaya, reel hayata nasıl yansıdığını göreceklerdir. Verimlilik de dâimâ bir bilimsel gerçeğin pratiğe dönüştürülmesinin eseri olmuştur. İkinci olarak; teknoloji eğitimi "insanların mevcut yaşamdan daha iyi bir yaşama geçebilmeleri için gerekli görüş, düşünce ve becerileri geliştirmeyi"²⁶ amaçlar. Bu gaye kısaca, "ilerleme iradesi"dir. O halde genel teknoloji eğitimi; verimlilik zihniyetinin bu temel elemanı hakkında öğrencilerin bilinçlenmesine çok değerli katkılarda bulunabilir.

c) İktisat: İktisat öğretiminde üretim teknikleri konusuna geniş, somut ve uygulamalı bir şekilde yer verilmeli, üretim-tüketim ilişkisi üzerinde geniş ölçüde durulmalı, neden "yalnız üretenin tüketmesi" gerektiğinin sebepleri, bunun iktisâdî, sosyal barış, verimlilik açısından ifade ettiği derin anlamlar öğrencilere uzun uzun izah edilmelidir.

Günümüzde strateji bir önem kazanmış bulunan, fizikî mal üreten sektörlerdeki verimlilik artışlarında başlıca rolü oynayan hizmet sektörleri; hizmet ekonomisi gibi dersler çerçevesinde öğrencilere tanıtılmalı, teorik ve uygulamalı bilgiler verilmelidir.

Tüketicinin eğitimi insanların, "akıllı" ve "bilinçli" bir tüketici olmasına yönelik eğitim programlarını kapsar.²⁷ Öte yandan akıllı ve bilinçli davranış; "amaç/vasıta" karşılaştırması yapmak, kısaca verimli davranmak demektir. Bu nedenle üniversite öğrencileri; tüketim ekonomisi, tüketicinin korunması gibi alanlarda da yeterli bilgiyle yetiştirilmelidir. Böyle bir formasyon, verimli düşünme ve davranışın faydalarını açıkça göstereceği için, verimlilik kültürünün gelişmesine çok olumlu katkılarda bulunacaktır.

İktisat öğretimi programları çağdaş toplumsal değişim şartlarına intibak ettirilmelidir. Bir iktisatçının hem genel olarak hem de verimlilik kültürü bakımından topluma fayda sağlaması, onun disiplinlerarası bir formasyona sahip bulunmasına bağlıdır. Bu amaçla iktisat öğretimi yapan öğrencilere, başta fen bilimleri programları olmak üzere, başka fakültelerin programlarından; sınaî, kimya, gıda teknolojisi, fizik, genel makine bilgisi, madencilik, ... gibi seçimler dersler alma imkânları tanınmalıdır.²⁸

d) Yönetim: Verimlilik sorunu, gelişmiş ülkelerde dâimâ bir yönetim sorunu olarak görülmüştür.²⁹ Çünkü kaynaklar ne olursa olsun, kaynak/hasıla karşılaştırılması yapmayan yöneticilerin elinde mutlaka israf edilmiş olacaktır. Demek ki verimlilik kültürünün yaratılması ve geliştirilmesi; aynı zamanda, yönetim metod ve teknikleri,

²⁶H. Doğan, Teknoloji Eğitimi, Ankara, 1983, s. v.

²⁷A. Kavas, "Tüketicinin Eğitimi", Verimlilik Dergisi, 1991/2, Ayrıca bkz.: Y. Odabaşı, "Üniversitelerin Tüketicinin Korunmasında Rolü", Eskişehir A.Ü. İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi, S.1, Haziran 1988.

²⁸M. Tekeoğlu, "İktisadın Niteliği üzerine Araştırmalar ve İktisat Eğitimi", Dokuz Eylül Ü. İİBF Dergisi, C.III, S. 1, 1988.

²⁹A. Tezeren, "Bir Denetim Aracı Olarak Verimlilik Nedir? İşletmelerde Verim Artışı Nasıl Sağlanmaktadır? Verimlilik, C. XIII, S. 3, 1984.

yani iş etüdü, yöneylem araştırması, organizasyon ve metod, kalite kontrolü, personel yönetimi, bütçe ve maliyet kontrolü gibi alanlarda yükseköğretim kurumlarının vereceği eğitimin kalitesine bağlı olacaktır.

İş etüdü; bir işin, daha az girdi kullanımıyla nasıl yapılacağını inceler. İşgücü ve makine kapasitesinden optimum verimliliğin sağlanmasında, çok önemli bir rol oynar. İş etüdü zaman ve hareket etüdüleri, iş ve malzeme akış analizleri, ergonomi, maliyet muhasebesi, imalât teknolojisi ile ilgili konuları kapsar.

İşletmelerde verimlilik artışının sağlanmasında en etkili araçlardan biri de iş değerlendirmesi yaklaşımıdır. Bu tür programların uygulanması sayesinde "eşit işe eşit ücret" prensibi gerçekleşmiş olur.³⁰ Bu prensip verimliliğin "ancak üreten tüketir" ilkesinin bir uygulamasından başka birşey değildir. O halde ilgili ders programında, verimlilik kavramıyla bağlantıları vurgulanarak, iş değerlendirmesi konularına yer vermek gerekir.

Ergonomi (iş bilimi) tamamen, insan verimliliğini arttırmayı amaçlayan bir bilim dalıdır. İşgücü verimliliğini artırmak, daha fazla üretim, daha fazla kazanç sağlamak gayesiyle, insanın özellik ve yeteneklerini araştırır.³¹ Bu bilim dalı verimlilik kültürünün geliştirilmesine çok değerli katkılarda bulunabilir.

e) **Ekoloji:** Kültürel sisteme âit hemen her eleman bir doğal çevre içinde yer alır. Doğal kaynaklar aynı zamanda bir üretim faktörüdür. Bunlar ekosistemlerle verimlilik arasında sıkı bağlantılar olduğunu gösterir. İnsanoğlu, özellikle sanayileşme süreci başladıktan sonra, verimlilikle ilgili -daha doğrusu verimliliğe aykırı- görüş, tutum ve davranışların en çarpıcı, en trajik örneklerini doğal çevrede vermiştir. Bu nedenle yükseköğretim ders programlarında ekoloji, çevre ekonomisi gibi derslere yer verilmesi, verimlilik kavramının somutlaşmasına, verimlilik kültürünün gelişmesine yardımcı olacaktır.

f) **Atatürk İlkeleri:** Atatürk felsefesi "ilerleme iradesi"nin tâ kendisidir. Büyük önderin ilkeleri, ilgili derslerde verimlilik açısından geliştirilmelidir.

3. İNSANGÜCÜ YETİŞTİRME: Yükseköğretim kurumları toplumun ihtiyaç duyduğu insangücü yetiştirme işlevi çerçevesinde, meslekî ve teknik eğitimi (özel ve kamu) ilgili sektörle işbirliği yaparak geliştirmeye daha fazla çaba göstermelidir. Dünyâda uygulanan meslekî ve teknik eğitim modellerinden biri olan ve "işbirliği modeli"³² adı verilen bu yaklaşım; meslek eğitiminin, işyerinde yani uygulamalı olarak yapılması imkânını sağlamaktadır. Bu bağlamda Okul Sanayi Ortaklaşa Eğitimi (OSANOR),

³⁰H. Özgen, "İş Değerlendirme ve Bir Sanayi İşletmesinde Uygulanması", Dokuz Eylül ÜN. İİBF Dergisi, C. II. S.1, 1987.

³¹Bkz.: G. Incir, "Çalışma Ortamının İyileştirilmesinde Ergonomi", Verimlilik, C. 15, S. 14, 1986.

³²Geniş bilgi için bkz.: Z. Baloğlu, Türkiye'de Eğitim, İst., 1990, s. 147 vd.

öğrencilere işyerlerinin imkân ve kaynakları açıldığı için, eğitim ortamının gerçek hayâta uygun olarak yapılmasını mümkün kıyor.³³

Bir görüşe göre günümüz Türkiye'sinde sanayi, üniversitelerden daha dinamikdir ve onlardan daha ileri bir noktada bulunmaktadır. Buna rağmen yükseköğretim kurumlarından her yıl çok sayıda, genel niteliklere sahip mühendisler mezun edilmektedir. Oysa mühendislik fakülteleri, bunun aksine, öğrencilere genel eğitimden ziyâde uzmanlık eğitimi vermelidir.³⁴ Aynı noksanlık, kanımızca, sosyal bilimler için de söz konusudur. Üniversite eğitiminin bu karakteri kazanması, verimlilik kültürüne de canlılık ve süreklilik imkânı sağlayacaktır.

Türkiye'de verimlilik bilincinin yerleşmesi için, endüstri ve metod mühendisleri yetiştirilmesine büyük önem verilmelidir. Bu meslekte yetişmiş olan gençler, kendilerine imkân tanımak kaydıyla, verimlilik kültürünün yaratılması ve geliştirilmesinde çok önemli bir rol oynayabilirler. Çünkü endüstri mühendisliği iktisâdî kaynakları (insan, malzeme, para ve makineyi) en ekonomik şekilde kullanma imkânlarını araştırır. Metod mühendisliğinin gayesi de esas itibariyle verimliliği artırmaktır. Endüstri mühendisliği sosyal bilimler boyutu geniş olan bir mühendislik dalıdır.³⁵ Bir yandan verimlilik olgusuyla doğrudan doğruya ilgilenmesi, diğer yandan bilimlerrarası bir karaktere sahip bulunması; bu mesleğin, verimlilik kültürünün gelişmesine önemli katkılarda bulunacağını gösterir.

Genel olarak, yükseköğretim kurumlarında, öğrencileri vasıta/amaç kıyaslamaları yapacakları faaliyetlere yönlendirmenin büyük faydalar sağlayacağı açıktır. Bunlardan biri de mesleki rehberlik hizmetidir. Bu hizmetler, öğrencilerin, uygun bir iş alanı seçerek daha fazla kazanç, daha fazla tatmin elde etmelerini hedefler. Kültür aynı zamanda bir alışkanlık olduğuna göre, bu tür faaliyetlerin, verimlilik kültürünün gelişmesinde ne büyük faydalar sağlayacağı açıkça görülüyor.

4. BİLİM VE ARAŞTIRMA: Üniversiteler bilim ve araştırma fonksiyonları çerçevesinde gerçekçi araştırdıkları, objektif eleştiri yaptıkları, akademik özgürlüklere sahip çıktıkları, mesleğe en iyileri aldıkları ölçüde verimlilik kültürünün gelişmesine katkıda bulunacaklardır.

Daha doğrudan etki yapacakları bir görev olarak, ilk akla gelen husus; "verimlilik teorisi", "verimlilik politikası", "verimlilik tarihi" gibi alanlarda geniş araştırmalar yapmak, yüksek lisans öğrencilerini bu alanlarda çalışmalar yapmaya teşvik etmektir. Aynı şekilde olmak üzere; bilimsel metod, teknoloji, tüketim ekonomisi, hizmet ekonomisi, yönetim metod ve teknikleri, ergonomi ve çevre ekonomisi gibi bilim

³³Bkz.: H. Doğan, "Okul Sanayi Ortaklaşa (OSANOR) Eğitimi Çalışmaları ve Elde Edilen Sonuçlar", A.Ü.Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C. 17, s. 1-2, 1984; M.Külahçı, "Yükseköğretim İçin Çağdaş Bir Model: Kooperatif Eğitim", Ank. Üniv. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C. 17, S. 1-2, 1984.

³⁴L. Şimşek, "İleri Teknolojinin İşgücüne ve İstihdam Sorunlarına Etkisi", Teknolojik Gelişmeler Karşısında İşgücünün Eğitim, Uyum ve İstihdam Sorunları Sempozyumu, Ank., 1988.

³⁵Bkz.: E. Özkul, "Endüstri Mühendisliği: Gelişme Süreci, İşlevleri, Eğitimi ve Türkiye'deki Durumu", Eskişehir İTİA Dergisi, C. XVIII, S. 1, Ocak 1982.

sâhalarında araştırmalar yapılması ve bunların sonuçlarının kamuya duyurulması verimlilik bilgisinin yayılmasını sağlayacaktır. Bu araştırmalar sırasında temel sosyal ve iktisâdî sorunlarla (özellikle milli refah ve milli birlikle) verimlilik arasındaki ilişkiler, üretim-tüketim ilişkisi, sektörlerarası bağlaşımlar, verimliliğin evrensel niteliği, bir yönetimin başarı kriteri olarak verimlilik, bilgi toplumu ve bilgi sınıfı gibi konular üzerinde derin analizler yapılmalıdır.

5. TOPLUM HİZMETİ: Üniversiteler bir "kamu lideri" olarak topluma, gençliğe verimlilikle ilgili mesajlar vermeli, ancak belki de bundan daha önemli olarak kendi verimlilik bilgi ve sanatını geliştirmelidir.

a) Toplum Mesajlar: Üniversiteler; kamu liderliği, toplumu ve ekonomiyi yönlendirme, yöreye hizmet fonksiyonları çerçevesinde, bildiriler, seminerler, konferanslar, yayınlar yoluyla; özellikle aşağıdaki konularda toplumu bilgilendirmeli, uyarmalı, ona yol göstermelidir:

— Teknoloji ve verimlilik insan ve toplum faaliyetinin hemen tamamını kapsar. Hangi faaliyette bulunursak bulunalım, en fazla ve en kaliteli amaca, en az vasıta ile ancak verimlilik sayesinde ulaşabiliriz. Tasarruf sorunumuzu da ancak onunla çözebiliriz.

— Verimlilik, özellikle de emek verimliliği; üretim, enflasyon, saunalma gücü, çalışma ve işsizlik gibi temel problemlerimizin asıl çözüm yoludur.

— Bir işletmenin, bir sektörün, bir hükümetin, herhangi bir yönetimin, yani bir müteşebbisin, bir politikacının, bir devlet adamının, bir yöneticinin (bir şefin, müdürün, başkanın, dekanın, rektörün) hizmet performansının şaşmaz göstergesi verimliliktir.

— Aynı bir toplumun birer üyesi olarak her birimizin hayat seviyesi üzerinde, hepimizin etkisi vardı. İçimizden bir teki çalışma kalitesini (verimliliğini) düşürecek olursa, hepimizin hayat seviyesi düşecektir. Yalnız kişisel yararımız için değil, hatta bundan da fazla olarak, toplum yararı için çalışmak zorundayız. Japon mucizesinin sırrı budur.

— Bir ekonomide hizmet üretimi en az tarım ve sanayi üretimi kadar önemlidir. Türk milleti olarak gittikçe daha kaliteli öğretmen, bilim adamı, idareci, serbest meslek sahibi, yetiştirmek zorundayız. Bir toplumun bilgi sınıfını oluşturan bu insanları yetiştirmek için, kaynakları en sonra değil, en önce ayırmalıyız.

— Verimlilik kültürünü kazanmadıkça, verimliliği her alanda artırmadıkça, hayat seviyemizi hızla yükseltmemiz, Batı'ya yetişmemize, enflasyondan, işsizlikten, tasarruf azlığından kurtulmamıza imkân yoktur. Verimlilik hem iktisâdî refahın en emin yolu hem de milli birlik ve beraberliğin perçinidir.

— Bir toplumun ilerlemesi, refahının artması, güçlü bir devlete sahip olması; esas itibarıyla bilimsel metodu uygulama derecesine, çalışmasına, sebat ve azmine, ilerleme iradesine bağlıdır. Başka bir deyişle ilerleme ve verimlilikle gözlem, muhakeme ve uygulama esastır. Bu nedenle insanlara donup kalmış kalıplar sunan, insan aklını bu kalıplara sığdırmaya çalışan hiçbir ideoloji bu ilerlemeyi garanti edemez.

— Değişmeden aslâ korkmamak gerekir. Çünkü gelişme değişim ister. Kültürler de zamanın akışı içinde biçimden biçime girer. Çünkü her kültür esas itibariyle, değişken olan ihtiyaçların eseridir.

b) Üniversitelerde Verimlilik Kültürü: Üniversitelerin öncelikle, milletin kendilerine vermiş olduğu görevleri en iyi, amaçlarına en uygun şekilde yerine getirmek için mümkün olan bütün çabayı göstermeleri gerekir. Bu çaba dolaylı olarak kendi verimlilik kültürlerini de geliştirecektir. Çünkü verimlilik mevcut olanla yetinmeyip onu sürekli iyileştirme ister.

Üniversitelerin eğitim ve öğretim, bilim ve araştırma fonksiyonlarının kalitesi; yalnız bugünkü neslin değil, ardarda, ondan sonra gelecek bütün nesillerin kalitesini de tâyin eder. Çünkü bugünün öğretim elemanları bugünkü nesli hangi kalitede yetiştirmişse, onlar da kendilerinden sonraki nesli o kalitede yetiştirecektir. Bir üniversite yönetimi, bilim ve araştırma fonksiyonunun bir gereği olarak, mesleğe girecekleri en iyiler arasından seçmemişse; bunlar da, daha sonrakiler de yetki sahibi oldukları zaman aynı şekilde davranacaklardır. Böylece bugünkü bir avuç insanın yanlış tutumu, gelecekte, yüzlerce yıl, milyonlarca insanı olumsuz olarak etkileyecektir. Verimlilik kültürü, açıktır ki her şeyden önce bu tür verimlilik zihniyetiyle bağdaşmaz davranışların bir tekine bile yer verilmemesini gerektirir.

Üniversiteler diğer faaliyetlerde de meselâ toplumun kendilerine ayırdığı kaynakların kullanımında da verimlilik ilkelerine uyduklarının, her zaman vasıta/araç kıyaslaması yaptıklarının, mümkün olan en iyi alternatifini seçtiklerinin somut örneklerini vermelidir. Yükseköğretim kurumları büyük kaynak israfı olan Türkiye'de verimlilik zihniyeti ve aksiyonunun öncüsü ve savunucusu olmalıdır. Bunu sözle değil, işle göstermelidir.

SONUÇ

Günümüz Türkiye'sinde, ideal bir kural ve davranış bütünü olarak, bilimsel anlamında bir verimlilik kültürü yoktur. Bu büyük bir millî eksikliğimizdir; çünkü iktisâdî refahın, sosyal barışın, millî bütünlüğün en sağlam temellerinden biri verimliliktir.

Verimlilik ancak öğrenme yoluyla kültür hâline gelebileceğine göre, bu eksikliğin giderilmesinde en büyük görev öğretim kurumlarına düşer. Yükseköğretim kurumları, başlıca fonksiyonları göz önüne alınınca, verimlilik kültürünün yaratılması ve geliştirilmesinde en büyük rol oynayacak kurumların başında gelir. Çünkü görevlerini tam olarak yerine getiren bir üniversite, verimlilik olgusuyla sürekli karşı karşıya, hattâ iç içedir; onunla tamamen bütünleşmiştir. Bunun iki sebebi vardır: Birincisi, üniversitelerin temel fonksiyonları, ekonomideki verimlilik eğilimlerinin çok güçlü etkileri altındadır. Nitekim eğitim ve öğretim fonksiyonlarına yeni bir yön ve şekiller verdiği gibi, üretim sektörleri ve aktif nüfus yapısında oluşturduğu değişikliklerle, üniversitelerin insangücü yetiştirme işlevini de belirler. İkincisi, bu kurumların belli başlı işlevlerinin özü bilim ve teknolojiye ibarettir; diğer yandan, verimlilik de bilim ve teknolojiye dayanır. Demek ki bilim ve teknoloji öğreten bir üniversite, aynı zamanda - bu öğretim tesirliliği ölçüsünde- verimlilik bilgi ve sanatını da öğretiyor demektir. Bununla beraber bu kendiliğinden oluşan katkıyla yetinmemek, bilimsel ve teknolojik uygulamaların nisbeten yeni olduğu, verimliliğin stratejik öneminin henüz yeni farkına

varıldığı Türkiye gibi ülkelerde, bu kültürü geliştirmeye yönelik bilinçli politikalar uygulamak gerekir.

Üniversitemiz verimlilik kültürünü yaratma ve geliştirme faaliyetlerini; global ve yapısal yaklaşımlarla, Türkiye'nin şartlarına uygun metodlarla, planlı ve uzun vâdeli olarak yürütmelidir. Bu faaliyetleri kısıtlayıcı olarak iki faktör düşünülebilir: Bunlardan birincisi gelenekçi kurum ve kesimlerin tutumu, diğeri ünivesitelerin kendi potansiyelleridir.

İşlenecek başlıca temalar şunlar olmalıdır:

- Verimlilik hemen bütün sorunlarımızla ilgilidir; hemen hepsinin çözümü ondadır.
- Verimlilik bütün ihtiyaçlarımızın karşılanmasını mümkün hâle getirir.
- Verimlilik, milli refah ve bütünlüğün en sağlam, en zorunlu temellerinden biridir.

Yükseköğretim kurumlarının liberal formasyon, bilim ve araştırma işlevleri; teorik ve pratik zekâyı geliştirdikleri, karakter oluşturdıkları ve gerçeği araştırdıkları için, verimlilik kültürünün geliştirilmesinde en stratejik etkisi olacak olan fonksiyonlardır. Ancak bunun eğitim ve öğretim fonksiyonu çerçevesinde yapılacak faaliyetlerle tamamlanması gerekir. Bu amaçla ders programları üniversite öğrencilerine verimlilik eğitimi sağlayacak değişikliklere tâbi tutulmalıdır. Bütün bu çalışmaların bir yandan öğretim elemanları, bir yandan öğrenciler, bir yandan da bilimler arasında kurulacak bir dayanışma ve işbirliğine dayandırılması esastır.

Endüstri ve metod mühendisliği, verimlilik kültürünü öğretici, yayıcı ve savunucu bir meslek olarak son derece de önemlidir. Bu mesleğe sahip çıkmak, bu alanda yetişmiş olanları mutlaka değerlendirmek gerekir.

Bir kamu lideri olarak üniversiteler, toplumu ve gençliği verimlilik konusunda sürekli aydınlatmalı ve uyarmalıdır.

Bütün bunları en iyi şekilde yapabilmesi için de verimlilik bilgi ve sanatının en iyi örneklerini kendileri vermelidir.

BİBLİYOGRAFYA

- Baloğlu, Z., Türkiye'de Eğitim, TÜSİAD yn., İst., 1990, 248 s.
- Doğan, H., Teknoloji Eğitimi, Ank., 1983, XIV-252 s.
- Doğan, H., "Okul Sanayi Ortaklaşa (OSANOR) Eğitimi Çalışmaları ve Elde Edilen Sonuçlar", Ank. Ün. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C. 17, s. 1-2, 1984, ss. 249-288.
- Dura, C., Bilgi Toplumunu, Kültür Bakanlığı yn., Ank., 1990, 190 s.
- Eke, H., "Teknolojik Değişme Sürecinde İş Etüdü ve Üretim Organizasyonunun Gelişimi", Teknolojik Gelişmeler Karşısında İşgücünün Eğitim, Uyum ve İstihdam Sorunları Sempozyumu, MPM yn., Ank., 1988, 96-104.
- Fourastié, J., Le grand espoir de XX e siècle, Paris, 1966, 372 p.
- Fourastié, J., La productivité, Paris, 1968, 126 p.
- Güvenç, B., İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi, 4. B., İst., 1984, 452 s.
- İncir, G., "Çalışma Ortamının İyileştirilmesinde Ergonomi", Verimlilik, C. XV, S. 4, 1986, ss. 55-59.
- Kavak, Y., Kalkınmada Öncelikli Yörelere Yüksek Öğretim Kurumlarının Çevreye Dönük Faaliyetleri, TOBB yn., Ank., 1990, X-166 s.
- Kavas, A., "Tüketicinin Eğitimi", Verimlilik, S. 2, 1991, ss. 63-72.
- Külahçı, M., "Yükseköğretim İçin Çağdaş Bir Model: Kooperatif Eğitimi", Ank. Ün. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C. XVIII, S. 1-2, 1984, ss. 419-429.
- Meray, S., "Üniversite Kavramları ve Modelleri", Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Mart 1971.
- Odabaşı, Y., "Üniversitelerin Tüketicinin Korunmasında Rolü", Anadolu Ün. İktisâdî ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi, S. 1, Haziran 1988, ss. 119-124.
- Özgen, H., "İş Değerlendirme ve Bir Sanayi İşletmesinde Uygulaması", Dokuz Eylül Ün. İktisâdî ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi, C.II, S. 1, 1987, ss. 1-13.
- Özkul, E., "Endüstri Mühendisliği: Gelişme Süreci, İşlevleri, Eğitimi ve Türkiye'deki Durumu", Eskişehir İktisâdî ve İdarî İlimler Akademisi Dergisi, C. XVIII, S. 1, Ocak 1982, ss. 441-455.
- Şimşek, L., "İleri Teknolojinin İşgücüne ve İstihdam Sorunlarına Etkileri", Teknolojik Gelişmeler Karşısında İşgücünün Eğitim, Uyum ve İstihdam Sorunları Sempozyumu, MPM yn., Ank., 1988, ss. 34-50.
- Tekeoğlu, M., "İktisadın Niteliği Üzerine Araştırmalar ve İktisat Eğitimi", Dokuz Eylül Ün. İktisâdî ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi, C. III, S. 1, 1988, ss. 111-126.
- Tezeren, A., "Bir Denetim Aracı Olarak Verimlilik Nedir? İşletmelerde Verim Artışı Nasıl Sağlanmaktadır?" Verimlilik, C. XIII, S. 3, 1984, ss. 57-84.